عظيم سنڌي ڪهاڻيون

مرتب

نبي بخش کوسو

THE LIBERATION PUBLICATIONS
اڳتي قدم پبليڪيشن

عظيم سنڌي ڪهاڻيون

مرتب:- نبي بخش کوسو

ليکڪ - علي بابا، منير، ارباب، مشتاق شورو
اقبال جتوئي - مدد علي سنڌي، ناصر مورائي،

قيمت سوا روپيو   فيبروري ٧٣ع

تعداد ٻه هزار

پاران ايم ايچ پنهور انسٽيٽيوٽ آف سنڌ اسٽڊيز، ڄامشورو.

THE LIBERATION PUBLICATIONS | اڳتي قدم پبليڪشن

Digitized by M. H. Panhwar Institute of Sindh Studies, Jamshoro.

٢

علي بابا

نئون پيغامبر

جڏهن ڪان پوڙهو تاريخ دان لکي رهيو آهي. لکندو ٿو اچي. هن ڪنڊ جي تاريخ جا پارڙا اسڪولن ۾ پڙهندا آهن. مون ننڍڙي لاڪي پڙهيو هو!———— اڻ آريه اڻ سڌريل ۽ اکهاڙا هئا. ڪچو ماهه، مڇيون ۽ گلريون کائيندا هئا. پهاڙن جي چرن ۾ رهندا هئا. پوءِ خيبر جو لڪ لتاڙي آريه لوڪ آيا. جي سڌريل هئا ۽ ڪپڙا اوڍيندا هئا. انهن جهنگلي اڻ آرين کي ماري مات ڪيو ۽ ڪين هن ڪنڊ مان هڪالي ڪڍيائون ۽ ساري هندستان جا والي ٿي ويٺا.

منهنجي دل ۾ سڌريل آرين لاءِ عزت پيدا ٿي وئي.

لکيل آهي: سڪندر اعظم يونان جو بادشاهه هو. هن ساري دنيا تي گهيرو ڪيو هو. هو وڏو بهادر، رحمدل، جنگجو، سورهيه ۽ انصاف وارو بادشاهه هو. مرڻ ويل هن پنهنجا هٿ ڪفن کان ٻاهر ڪڍائي ڇڏيا هئا ته ڏسو خالي هٿين پيو وڃان.

مون دل ۾ چيو. واهه واهه!! مرڻ ويل ۾ دنيا لاءِ سبق ڇڏي ويو.

لکيل آهي ته: قطب الدين ايبڪ غلام گهراڻي جو پهريون بادشاهه هو. هو وڏو عادل، انصاف وارو، جنگجو ۽ بهادر بادشاهه هو. کيس لک داتا (لک بخش) ڪري ڪوٺيندا هئا. هن وڻ پوکايا، کوهه کوٽايا، ڍلون معاف ڪيون ۽ وڏين وڏين عمارتن جا بنياد وڌا. قطب مينار ۽ قطب مسجد اڄ تائين سندس يادگار آهن.

مون سوچيو، بادشاهه ته اهڙا.

لکيل آهي: ناصر الدين، التمش جو ننڍو پٽ هو. ڏاڍو نيڪدل، خدا ترس، نيڪ، پرهيزگار، بهادر ۽ جنگجو بادشاهه هو. کيس درويش بادشاهه ڪري ڪوٺيندا هئا. هو شاهي خزاني جو هڪ ڏوڪڙ به پاڻ تي خرچ ڪرڻ حرام سمجهندو هو. اکر ڏاڍا سهڻا هئس، قرآن شريف جا نسخا لکي، ٽوپيون، تڏا ۽ تونريون ٺاهي انهن تي پيٽ گذر ڪندو هو.

مون چيو جزاڪ الله، اهڙا خزانا هوندي به هٿ جو پورهيو ڪندو هو.

لکيل آهي: خبر اٿو ته ڪاهوءَ جو ڏڙو ڪيئن غرق ٿيو.

جواب آهي: مهاراجا ڪاهو مير پور خاص واري پاسي کان حڪومت ڪندو هو. هو وڏو ظالم، عياش، جابر، منڪر ۽ زاني راجا هو. هزارين ٻانهيون، راڻيون، هئڻ جي باوجود جيڪا به سهڻي عورت ڏسندو هو تنهن کي ڪٿي وچي ڪوٽ ۾ قابو ڪندو هو. هڪڙي پيري تلاءَ ۾ پنهن کي اگهاڙو وهنجندي ڏٺائين. سو دل بعيمان ٿي پيس. ڪٿي وچي ڪوٽ ۾ قابو ڪيائينس. الله تعاليٰ جو مٿس عذاب نازل ٿيو. سج نيزي پاند اچي بيٺو. ڌرتي لڪاءَ ڏئي ڦاٽي پئي. ظالم راجا ۽ سندس پرجا جڻ ٻچي سوڌا اونهي پاتال ۾ هليا ويا.

لکيل آهي: "خبر اٿو دلوراءِ جي نگري ڪيئن ناس ٿي."

جواب آهي: دلو راءِ سيوهڻ جي مٿان راڄ ڪندو هو. هو وڏو خونخوار، عياش حد درجي جو مڪار ۽ زاني راجا هو. هر رات نئين مُنڌ ماڻيندو هو. هڪ پيرو هو ڪٿان ٻاهران ٿي آيو. چيٽ جي چانڊوڪيءَ ۾ محل جي اڱڻ ۾ پنهن جي ڌيءَ کي سرهيءَ سيج تي ستل ڏسي انڌو ٿي پيو. نياڻيءَ تي وڌي نهار وارو حملو ڪيائين. الله تعاليٰ جو مٿس قهر نازل ٿيو. ست فرشتا آسمان مان لٿا جن اچي زمين تي قلعا کوڙيا ۽ زنجيرن سان سندس نگريءَ جا بنياد پاڙان ڌوڏي ڪڍيائون ۽ ائين اهو ظالم راجا ۽ سندس پرجا نيست ۽ نابود ٿي ويا.

لکيل آهي: خبر اٿو، ديبل بندر ڪيئن تباهه ٿيو.

جواب آهي: سنڌ جو حڪمران مهاراجا ڏاهر - وڏو ظالم، جابر، عياش ۽ زاني هو. هن وٽ سنگ مرمر جي مجسمن جهڙيون سوين حسين ٻانهيون هيون. پوءِ به ڀيڻ سان شادي ڪئي هئائين. ڌاڙيلن جا ٽولا وٺي، سامونڊي رستن کان جي عرب حاجين جا جهاز گذرندا هئا انهن کي ڦريندو هو. الله جو مٿس قهر نازل ٿيو. رحمت المسلمين خليفي حجاج جي من ۾ مٿس ڪاهه ڪرڻ جي وڌائين جنهن وڏي لشڪر سان مجاهد محمد بن قاسم کي ڏياري موڪليو. سڄي سنڌ ۾ گهوڙا گهوڙا ٿي وئي. عرب غازين جي گهوڙن ڪافرن کي جڻ ٻچي سوڌو چيپاٽي ماريو. منڪر ۽ ملعون ڏاهر کي شڪست ملي. سندس سر کي نيزي تي لٽڪايو ويو ۽ محمد بن قاسم جي مجاهدن منجنيق جي پهڻ سان ديبل جهڙي ديوارن کي دنيا جي تختي تان ميساري ڇڏيو."

پڙهي مون کي ڏاڍي خوشي ٿي. چڱو ٿيو. منڪر ۽ ملعون کي سيکت ملي.

اولاد ڪري سمجهندو هو. هن هندو ۽ مسلمانن کي گڏ ڪرڻ تي چاهيو تنهنڪري مسلمان رعيت منجهانئس مڙني ناخوش ٿي پئي هئي.

لکيل آهي: جهانگير جو انصاف ساري دنيا ۾ مشهور آهي. سدائين در تي انصاف جي پڪار لاءِ ٽلا ۽ زنجيرون لڙڪنديون هيس. ٿورو عاشق مزاج هو. پنهنجي راڻي نورجهان سان ڏاڍي دل هيس. ٿورو آفيم ۽ شراب واپرائيندو هو.

لکيل آهي: شاهجهان پنهنجي پيءُ شهريار ۽ سندس ڀائرن کي مارائي تخت تي ويٺو هو. وڏو نيڪ نمازي، انصاف وارو، غريب نواز، رحمدل ۽ بزرگ بادشاهه هو. راڻي ممتاز محل تي ساهه ڇڏيندو هو. هن ڪوهه ڪوٽايا، وڻ پوکايا، وڏين وڏين عمارتن جا بنياد وڌا. تاج محل، جامع مسجد ۽ شالامار باغ اڄان تائين سندس يادگار آهن.

لکيل آهي: اورنگ زيب، پنهنجي پيءُ دارا شڪوه ۽ ٻين ٽن ڀائرن کي مارائي تخت جو اڪيلو وارث ٿي ويٺو. تنهنڪري کيس عالمگير جو لقب مليو. هو وڏو نيڪ، نمازي، پرهيزگار، ڪامل درويش ولي الله هو. هن تخت تي وهندي ئي مرهٽن ۽ راجپوتن کي ٽوٽا ڇپرائي ڇڏيا. شراب ۽ راڳ کي بند ڪرايائين. سڄي عمر شاهي خزاني بدران پاڻ تي ٽڪو به خرچ ڪونه ڪيائين. اکر تمام سهڻا هئس قرآن شريف جا نسخا لکي، ٽوپيون، تڏا، ۽ پنهنجي خوشحال رعيت جا جنس آهوڙي پيٽ گذر ڪندو هو.

ساري تاريخ سڪندر اعظم جي دور کان وٺي انگريزن جي دور تائين اهڙن عادل نيڪ نمازي، انصاف پسند، درويش، ولي الله، جنگجو ۽ بهادر بادشاهن جي سارام سان پري پئي آهي. ۽ لکيل آهي:

" خبر اٿو؟ موهن جو دڙو ڪيئن تباهه ٿيو؟ "

جواب آهي: انلاءِ ته مهاراجا موهن وڏو ظالم، جابر، عياش ۽ زاني راجا هو. سندس ملڪ ۾ جيڪا به شادي ٿيندي هئي، انهيءَ ڪنوار کي پهرينءَ رات هو زوريءَ پاڻ وٽ ليڪائيندو هو. هڪ ڀيرو جڏهن سندس ڀيڻ جي شادي ٿي (جيئن ته راجا مٿس پهرين ئي بغيمان هو) سو ڀيڻ کي به پهرينءَ رات پاڻ وٽ لڪائڻ چاهيائين. الله تعاليٰ جو مٿس ڏمر نازل ٿيو. ڌرتي ڌٻي، اک ڇنڀ ۾ اهو ظالم راجا ۽ سندس پرجا ڪروڙين من مٽيءَ هيٺ دٻجي غرق ٿي ويا.

پڙهي مونکي ڏاڍي خوشي ٿي. چڱو ٿيو الله تعاليٰ کين غرق ڪيو، ملعون ڪٿي جو. ڀيڻ سان ٿي شادي ڪيائين.

لکيل آهي: جلال الدين بادشاه کي ڪوبہ ٻٽ ڪونہ هو. پنهنجي ڀائٽي علاوالدين کي ٻٽ ڪري ڪوٺيائين. علاوالدين ڪن ماڻهن جي چوڻ تي لڳي پنهنجي چاچي کي قتل ڪرائي تخت تي ويٺو ۽ اهو خيال پيدا ٿيس تہ سڪندر وانگي ساري دنيا کي فتح ڪيان. هن گجرات، ڪاٺياواڙ، تنمور، چتور، اجين، مالوا ۽ سنڌ جا ڪجھ علائقا فتح ڪيا هئا. هو ڏاڍو عادل، بهادر ۽ انصاف وارو ۽ غريبن جو خير خواه هو. تنهن ڪري کيس ڪافور ملڪ زهر ڏنو هو.

لکيل آهي: تيمور لنگ، چنگيز خان جي پوين مان هو. نهايت بهادر. انصاف وارو ۽ جنگجو هو. تاتارين، ترڪن ۽ ايرانين جو وڏو لشڪر وٺي اچي هندستان ۾ ڪاهي پيو هو ۽ ساري هندستان جا بنياد ڌوڏي ڇڏيائين. هو وڏو قدردان ۽ انسان دوست بادشاه هو.

لکيل آهي: بابر تيمور لنگ جو پڙپوٽو هو. هن تيمور لنگ وانگي ڪجهہ هندستان ۾ ڦرلٽ ڪانہ ڪئي. پر پاڻيپٽ جي لڙائيءَ ۾ ابراهيم لوڌيءَ کي شڪست ڏئي دهليءَ جي تخت تي ويٺو. هن بنگال، جونپور، سنڌ، راجپوتانا، گجرات، ڪشمير ملڪ ائين چوڻ مناسب ٿيندو تہ سارو هندستان فتح ڪيو. هنکي انساني، کوپرين جا مينار وڻندا هئا. هو وڏو بهادر، عادل، رحمدل، خدا ترس هو. هو ٻنهي ڪلهن تي ٻہ ماڻهو کڻي ۽ هٿي جمنا نديءَ کي پار ڪندو هو. سندس وقت ۾ رعيت تمام سکي هئي ۽ ماڻهن ڍل معاف ڪئي هئائين.

لکيل آهي: همايون ڏاڍو رحمدل، خدا ترس، دور انديش ۽ درويش بادشاه هو. هن کوه کوٽايا، مسافرخانہ ٺهرايا. آئيم سان مڙني ٿوري دل هيس.

لکيل آهي: شير شاه، سوري گهراڻي جو پهريون بادشاه هو. هن همايون سان لڳي ڪري ڪجهہ سال حڪومت ڪئي هئي. هو ايڏو تہ بهادر هو جو تلوار جي هڪ ئي ڌڪ سان شينهن کي ٻہ اڌ ڪري ڇڏيو هئائين. تنهنڪري کيس شير شاه چوندا هئا. هن کوه کوٽايا، وڻ پوکايا، رستا ٺهرايا ۽ پنج ئي وقت نماز قائم ڪئي. سندس وقت ۾ شينهن ۽ ٻڪريون هڪ ئي گهاٽ تان پاڻي پيئنديون هيون."

لکيل آهي: جلال الدين اڪبر کي مغل اعظم ڪري ڪوٺيندا هئا. هن ساري هندستان تي ۴۹ سال حڪومت ڪئي. هو هندو ۽ مسلمانن کي هڪ اک سان ڏسندو هو. هن ڍلون معاف ڪيون، کوه کوٽايا، رستا ۽ مسافرخانہ ٺهرايا ۽ رعيت کي پنهنجو

پيشان پيٽن تان ۾ ڪونہ گرندا هئا. ظالم، زاني - جهڙي ڪيائون، تهڙي ڀريائون. ۽ آءٌ پنهنجي اڻ ڀڙهيل دوستن کي سڪندر مقدوني، مهاراجا اشوڪا، قطب مينار ۽ تاج محل جون ڪهاڻيون ٻڌائيندو هئس ۽ جهانگير جي انصاف جا ڏڪ ڀريندو هئس.

هڪڙي پيري سنجهي جي سهاڻي ويل امان مون کي چيو تہ پٽ، اڄ تہ توکي دودي سومري جي ڪهاڻي ٻڌايان. ”مون کي ڏاڍي خوشي ٿي ۽ حيران ٿي پيس. چيم ”امان دودو سومرو ڪير هو.“

چيائين تہ پٽ، توکي دودي سومري جي خبر ڪانهي- دودو سومرو سنڌ جو سورهيہ سرويچ سپوت هو. هن سنڌ جي سدا سهاڳڻ ڌرتيءَ تان پنهنجو سر گهوريو هو -“

مون حيران ٿيندي چيو ”پر، امان تاريخ ۾ تہ انهيءَ جو نالو آهي ئي ڪونہ.“

امان چيو ”ها پٽ، ددو سومرو سنڌ جو حڪمران هو، تاريخ ۾ سندس نالو ڪونهي تہ ڇا ٿيو - ساريءَ سنڌ ۾ هر ماڻهو، هر سنڌ جي سيني تي سدائين سندس رت رنگي تاريخ جا چٽ چٽيل هوندا ۽ چيائين، ”پٽ، اها ڪهاڻي مون کي تنهنجي ناني ٻڌائي هئي. هاڻ ڪن ڏئي سنڌ جي انهيءَ دولہ، دلير جي ڪهاڻي ٻڌ.

۽ پوءِ امان مون کي سنڌ جي ان سورهيہ سرويچ ۽ باغيرت دودي جي ڪهاڻي ٻڌائي. اها ڪهاڻي ايڏي تہ پر درد ۽ دل ڏاريندڙ هئي جو منهنجي اکين ۾ ڳوڙها اچي ويا. نڙيءَ ۾ ڇڻ ڄڻ ڄڻ ڪنڊو ڦاسي پيو هجي، چيم ”امان، پوءِ روپاه تباه ٿي وئي.

امان چيو ”ها پٽ، پوءِ روپاه هميشہ هميشہ لاءِ سنڌ جي سيني تان ميسارجي وئي“

امان جڻ روئي پئي هئي ۽ آءٌ ڪنهن ڳوڙهي سوچ ۾ ٻڏي ويو هئس. ”امان، دودي سومري علاوالدين کي پنهنجي ڀيڻ جو سڱ ڇو نہ ڏنو- ڪٿي هن ٻاڻ تہ ٻاگهل سان شادي ڪرڻ نہ چاهي.“

سٽ سان هڪ ٿڦڙ منهنجي ڳل تي لڳو- منهنجو منهن ٻئي ڦري ويو- وائڙو ٿي ويس. ڪاوڙ کان امان جو سڄو جسم ڏڪي رهيو هو ۽ پوءِ نهايت ئي پيار مان منهنجي وارن تي هٿ ڦيريندي گهائل آواز سان چيائين ”پٽ، ڀهرين ٻڌاءِ. تون پنهنجي ڀيڻ سان شادي ڪري سگهين ٿو-“ منهنجو روح ڏڪي ويو. چيم، ”نہ-“

امان چيو - ”پوءِ تو سنڌ جي سورهيہ سرويچ - غيرتمند حڪمران جي باري ۾ ائين ڇو سوچيو.

مون چيو ـ ”اسان ڪتابن ۾ ته ائين ئي لکيل آهي. سنڌ جا سڀ حڪمران ڀيڻن سان شادي ڪندا هئا. سومرن جي ڏڏي جي بادشاهه دلوراءِ ، ڪاهوءَ جي ڏڏي جي بادشاهه ۽ مهاراجا ڏاهر سڀني ڀيڻن سان شادي ڪئي هئي.“

اسان ڪجهه حيرت سان منهن ۾ نهاريندي رهي ۽ پوءِ نهايت ئـي ڏڪويل آواز ۾ چيائين ”الائي پٽ، انهن جي باري ۾ ته مون کي خبر ڪانهي. پر دودي سومري جي باري ۾ توکي ائين سوچڻ نه گهرجي. دودو هن ڌرتيءَ جو سڀ کان سورهيه سر ويچ ۽ غيرتمند نوجوان هو ۽ ٻاگهل هن ڌرتيءَ جي سڀ کان عظيم عورت. انهن جي باري ۾ ائين سوچڻ به گناهه آهي.“

سچي ته اها ڳالهه منهنجي دل ۾ علاوالدين جي دودي تـي کنيل تلوار وانگي کٽُپ هڻن هئي. پر مون کـي ائين محسوس ٿيو ڄڻ اهـا منهنجي گناهه جـي ننڍڙي سزا هئي ۽ آءٌ سوچي رهيو هوس ته مون ائين ڇو سوچيو. ۽ چيم ”پر امان، تاريخ ۾ اهڙي بهادر ـ سورهيه ۽ غيرتمند حڪمران جو نالو ڇونه ڏنو ويو آهي؟“

امان چيو ” الائي پٽ، شايد تاريخ وارن کي دودي سومري جي خبر ڪانه هئي. تون وڏو ٿجانءِ ته پوءِ دودي سومري جي تاريخ لکجانءِ.“

هاڻ آءٌ نوجـوان ٿي ويو آهيان ۽ دراوڙن کان ٻاو شهيد تائين جي تاريخ لـکي رهيو آهيان.

هڪـڙي ڏهاڙي آهو ڇپ جهڙو پوڙهو تاريخ دان منهنجي اونداهي ڪمري ۾ آيو ۽ حقي جهڙي ڏُڙ ڏُڙ ڪندڙ آواز سان چيائين:

”مون ٻڌو آهي تون دراوڙن جـي تاريخ لکي رهيو آهين“

چيم ” ها، مـان وقت جو نوجـوان آهيان ـ مان دراوڙن کـان ٻلو شهيد تائين تاريخ لکي رهيو آهيان.“

چيائين ” پر اهي تاريخـون ته لکيل آهن“

چيم ”ها، لکيل آهن ـ پر اهي ايتريون ئي غلط آهن جيترو سوهن جي ڏڏي جي راجا جو ڀيڻ سان شادي ڪرڻ.“

چيائين: ”پر تون ڪيئن ٿو ثابت ڪرين ته هي ڌرتي اڄ ڏينهن تائين دراوڙن جهڙي عظيم قوم نه پيدا ڪري سگهي آهي.“

چيم ”هن ڌرتيءَ جي سيني تي موئن جو دڙو انهيءَ جـو ساکي آهي“

چپ لاڙيندي چيائين ”ھُو هي - بلو شهيد - وري ڪير آهي“

چيم: ”موئن جي دڙي جي تاريخ ايتري پراڻي آهي جو ڪابہ پوڙهي ڪچهہ انهيءَ جو تصور نٿي ڪري سگهي. ھُو هن ڌرتيءَ تي بلو جو رينو رت ايترو تہ تازو آهي جو ڪو بہ انڌو تاريخدان انهيءَ ڪسي ڏسي ھُو محسوس ڪري نٿو سگهي“

ڪجڪوڙ ڪندي چيائين، ”چوڪرا، تنهنجو دماغ خراب ٿي ويو آهي. تون ڪالهوڪو وات ڳاڙهو چوڪرو اسان کي غلط نٿو ثابت ڪري سگهين.“

مرڪندي وراڻيم ”اي پوڙها، منهنجو وقت تمام قيمتي آهي. آءٌ هينئر ڪنهن بہ ڪُڏم جي هينگ ٻڌڻ لاءِ تيار نہ آهيان - تون وڃي سگهين ٿو“

هو ڪاوڙ کان ڏڪندو، ٿڙندو، لٺ جو ليڪو ولندو، عينڪ سنڀاليندو منهنجي ڪمري مان نڪري ويو آهي ۽ آءٌ وري پنهنجي ڪاغذن تي جهڪي ويو آهيان.

★ ★

شبرو

ليکڪ: منير احمد (سنڌ)

شبرو بي.اي جي آخرين سال جو شاگرد هو ۽ آءٌ پهرين سال جو. منهنجي ساڻس پهرين ملاقات ۽ جاڻ سڃاڻ ان وقت ٿي، جڏهن هاسٽل ۾ پهريون دفعو داخلا ملڻ ڪانپوءِ، مان ۽ منهنجو رفيق هاسٽل جي روم ۾ پنهنجا ٽپڙ ڳاهي رهيا هئاسين ته هو ان وقت اسانجي روم ۾ داخل ٿيو. پريل بت، پهڪندڙ منهن، ٽرار ڪٽ مڇون، ڏاڙهي صفا ڪوڙيل، پوڻ-ان مٿو وينل، ڪليل پيشاني، سانورو رنگ. سندس بت تي اڇي ڪانچ ۽ قميص پهريل هئي. روم ۾ گهڙڻ شرط، وڏي آواز ۾ چيائين، "جيئي سنڌ"، ۽ پوءِ روم ۾ چوڌاري نظر ڦيرائي، حال احوال وٺڻ شروع ڪيائين:-

"پائو، اوهان ڪير مڙس آهيو؟"

"ميمڻ،" مون مشڪي ورائيو.

"۽ هي جوان؟" هن منهنجي رفيق ڏانهن اشارو ڪيو.

"هي به منهنجو ذات پائي آهي،" مون چيو. ۽ پوءِ ڪيس وهڻ جي آڇ ڪيم. پر هو وينو ڪونه. هٿائين بيني بيني ٿيءِ ۾ پنجي ويو. گهڙي پلڪ جي ماٺ ڪانپوءِ سوالي انداز ۾، بيهر پڇيائين، "ميمڻ؟"

"جي ها،" مون ڪنڌ جي لوڏ سان هاڪار ڪري،

وري وڃڻ جي آڇ ڪئي مانس. پر منهنجي آڇ ڏانهن ڄڻ ته هن ڪو ڌيان ئي ڪونه ڏنو.

”ميمڻ — هون،“ هن ڪنڌ ڪ-ي ڌڏڪو ڏيندي، ڪجهه ناپسنديءَ جو اظهار ڪندي چيو، ”اڙي سنڌي ڇڻ ته سنڌي آهيو نه؟“

”هائو.“ منهنجي وات مان ازخود نڪري ويو. محسوس ڪيم ته سندس پرڪشش شخصيت ۽ ڇڄائتي گفتگوءَ جو اثر مون تي غالب پئجي چڪو آهي.

”ته پڻ منهنجا سنڌي سڄڻ، مان پاڻ سنڌي آهيان، منهنجو نالو شيرمحمد آهي، عام طور مونکي شيرو سڏيندا آهن. اڄ رات اسان ٧ نمبر ڪمري ۾، سنڌي شاگردن جي هڪ ميٽنگ رکي آهي. تون اُتي اچجانءِ.“ ه-ن منهنجي ساڄي پاسي جي ڪلهي تي پيار منجهان هٿ رکي، نهايت پاپوهه سان چيو.

”شيرو!“ منهنجي من چيو. مونکي ياد آيو، داخلا وٺڻ وقت، هڪ شاگرد سندس پٺ ۾ پيئل ٻئي شاگرد کي ٿي چيو، ”يار، خوش قسمت آهن هي داخلا وٺڻ وارا شاگرد، جيڪي شيروءَ جي سنگت ۾ سڄو س-ال گذاريندا.“ ٻئي شاگرد موٽ ۾ چيو، ”هائو يار، واقعي. شيرو ته مڙس اٿيئي- اصل شير ج-و پٽ“ ۽ هاڻي ان شيروءَ کي آڏو بيٺل ڏسي، عجب، عقيدت ۽ پيار ڪاڏڙ

جذبا منهنجي منهن تي لهي آيا. مون ان وقت وري سندس منهن ۾ چتائي ڏٺو هو ته ڇونکي سنڌي ڏسي، سندس منهن خوشيءَ ۾ ٻهڪيو پئي ۽ اهو به پروڙي ورتم ته سندس اندر ۾ان سنڌيت جو جذبو ۽ اڻنگ جڻ اڌما ڏيئي پئي ٻاهر نڪتا. سندس چهڪندڙ ۽ ڪارين اکين ۾ مون سنڌين جي روشن مستقبل جون جهلڪون پئي پسيون.

"هائو ضرور ايندس،" مون هنکي يقين ڏياريو.

هن مشڪي گرانڍري پاتي ۽ ٻيهر يادگيري ڏياريندي چيو، "ڏس پيارا، تمام ضروري ميٽنگ آهي، هان، اوهان ٻئي ضرور اچجو." ۽ پوءِ ٻهڪي، مٺ پڪوڙي ٻانهن مٿي ڪري زور مان نعرو هنيائين، "جيئي سنڌ". سندس اندر جي اونهائيءَ مان نڪتل جيئي سنڌ جو آواز پڙاڏو ٿي گونججي ويو.

اها منهنجي ساڻس پهرين گڏجاڻي هئي ۽ انهيءَ پهرينءَ گڏجاڻيءَ ۾ مون محسوس ڪيو ته شيرو واقعي شير آهي.

رات جو جڏهن اسين سيئي سنڌي، سنئين نمبر روم ۾ گڏ ٿياسين ته هن اُتي ٻيهي ڳالهايو، "...... اسين هتي سڀ پنهنجا پاڻ ۾ سنڌي ويٺا آهيون ۽ ڇو گڏ ٿيا آهيون، ان لاءِ ڳالهه سڌي سنئين آهي ته هنن چوڏهين (هڪ ڪچي گار ڏيندي) پنهنجا لاءِ ڪيڏي چڙيا آهن. اسلام جي پائيچاري جي نالي ۾،

هو اسان کان زمينون، نوڪريون، واپار وڙو، او ويندي تعليم تائين به اسان جا حق غضب ڪيا اٿن. سنڌ کي پنهنجي ڪالوني ٺاهي پيا ڦرين ۽ لٽين. سنڌ جا غدار وڏيرا ڪامورا به ساڻن ساٿ ۾ آهن. جيڪڏهن اسين پنهنجو پاڻ ۾ وڙهنداسين، هڪٻئي تي چغليون هڻنداسين، ٻڌي نه ڪنداسين ۽ سڄاڳ ٿي پنهنجن حقن لاءِ نه لڙنداسين ته اسانجو وجود ختم ٿي ويندو...“

سنڌس گفتگوءَ ۾ سچائي، سڌائي ۽ خلوص هو. نه ڊپلوميسي، نه سازش ۽ نه مطلب پرستيءَ جي ڪا بوءِ! مون ان مهل سنڌس منهن ۾ ڏٺو ته اهو ٻري رهيو هو. جڻ سنڌس سڄي جسم جو گرم رت اچي، منهن ۾ گڏ ٿيو هوس. اکين مان جڻ شعلا پئي نڪتس.

ماحول جي نواڻ سبب، اسان پهرين سال جي شاگردن، هاسٽل ۾ جيڪا اُجنبيت ۽ ڏاريائي پئي محسوس ڪئي، سا هن پهرينءَ گڏجاڻيءَ کان پوءِ ختم ٿي ويئي. سيئي سنڌي شاگرد، جيڪي سنڌ جي مختلف ضلعن کان آيا هئاسين، هڪٻئي ۾ پنهنجائي محسوس ڪرڻ لڳاسين. جڻ صدين جا سڃاتل هجون. اڳ جو اڻ واقفيت سبب اُپاڻڪا ۽ وائڙا ٿيو پيا گهمندا هئاسين، هاڻي سڄي هاسٽل، سڄو ماحول پنهنجو هو ۽ سڀڪجهه پنهنجو پائنجڻ لڳو.

شيروءَ جو نعرو ”جيئي سنڌ“ سيني سنڌي شاگردن جو نعرو ٿي ويو هو ۽ سنڌي شاگردن لاءِ،

انهيءَ نعري، سلام جي صورت ورتي. ڪير ڪنهن کي گڏبو هو ته ملڻ شرط چوندو هو، "جيئي سنڌ" ۽ موٽ ۾ ملندڙ به مشڪي وراڻيندو هو، "جيئي سنڌ."

خاموش تاريڪ رات ۾، جڏهن هاسٽل جي رومن اندر ٻرندڙ روشني پري کان، درين مان ٻاهر اونداهيءَ کي وڌيڪ دلڪش منظر پيش ڪندي هئي ۽ جڏهن رات جي ٿڌڙي ۽ ڳوري هوا سڄي ماحـــول کي به ٿڌو ڪري ڇڏيندي هئي، تڏهن اڪثر شاگرد پڙهڻ ۾ مشغول هوندا هئا، ان وقت رڪي رڪي شيروءَ جو آواز ٻڌبو هو - "جيئي سنڌ". سندس ڳلي مان نڪتل آواز، الاهي صدا بڻجي، روم جي دريءَ مان نڪري، ٻاهر اونداهي رات جو سينو چيري، چانيل ٿڌاڻ جي تهن کي لتاڙي، سڄي شهر ۾ پکڙجي ويندو هو ۽ ڪا مهل پڙاڏو بڻجي پيو گونجندو هو. ان وقت شاگرد ڪتاب مان منهن ڪڍي، سر ملائيندا هئا. ڪي چوندا هئا، "ڀلي ڀلي، جيئي سنڌ" ته ڪي چوندا هئا، "گج نر گج" ۽ ڪي وري وراڻي ڏيندا هئا، "جيئي سنڌ" ته وري ڪي چوندا هئا، "شير پٽ جاڳيو آهـــي." ۽ پوءِ ٻيهر تازا توانا ٿي پڙهڻ ۾ مشغول ٿي ويـنــدا هئا. ڄڻ جيئي سنڌ جو سڏ ۽ پڙاڏو کين نئين زندگي بخشي ڇڏيندو هو، نئين فرحت ڏيئي ڇڏيندو هو.

اسانکي پوءِ خبر پيئي ته شيرو هتـــي جو جهونو جوڳي آهي. هن کان اڳ، ساڳئي سال ۾، هو پنهنجو

هڪ سال ضايع ڪري چڪو آهي. سندس سال ۾ عجيب نموني وڃايو ويو. ڇا ٿيو جو هن هڪ ليڪچرار صاحب، جي سوال جو جواب، سنڌيءَ ۾ ڏنو. اُن تي ليڪچرار صاحب ڪاوڙجي هنکي انگريزيءَ ۾ جواب ڏيڻ لاءِ چيو. شيروءَ تهه پڻ ڪيس ڪتو جواب ڏنو ته "اُستاد، پاڻ ڪي انگريزيءَ ۾ جواب چڱيءَ طرح ڏيڻ ئي ڪونه ايندو. غلط انگريزي ڳالهائي اجايو هم ڪلاسي پاڻ تي ڪونه کلائيندس."

ليڪچرار کي سندس انهيءَ بي پرواهيءَ پري جواب تي جک نه ڏاڍا آيا، پر شيرو، بسي ڊپو هجڻ ڪان مشهور اڳيئي هو، سو دل ۾ سور ٻي پڌهنجي پت رکڻ لاءِ وري چيائينس، "مسٽر شير محمد پلا اردوءَ ۾ جواب ڏي، ته جيئن غير سنڌي شاگرد به سمجهن."

شيرو وري پنهنجي جاءِ تي اٿي بيهي وراڻيو، "اُستاد، ايمانداريءَ جي ڳالهه آهي، سنڌي منهنجي اَمڙ جي ٻولي آهي ۽ انهيءَ ۾ ئي آءٌ چڱيءَ طرح جواب ڏيئي سگهان ٿو. هي جو سالن کان سنڌ ۾ رهيا پيا آهن، سي سنڌي سمجهن ڇو ڪونه ٿا؟"

ائين چئي، شيرو ٽنگ ٽنگ تي چاڙهي ناز سان پنهنجي جاءِ تي ويهي رهيو ۽ ساڄي ٽنگ مٿان چاڙهيل کابي ٽنگ آرام سان لوڏڻ لڳو.

سڀ شاگرد ڏانهس عجب مان نهاري رهيا هئا. هو جواب ۾ مشڪي رهيو هو، ڄڻ ته ڪو وڏو ڪوٽ

ڪٽيو هئائين. ليڪچرار صاحب کي (جيڪو پنجاب مان امپورٽ ٿيل هو) باھ وٺي ويئي. جوش ۾ منهن پڪوڙي رڙ ڪيائين، "گيٽ آئوٽ فرام ماءِ ڪلاس (ڪلاس مان نڪري وڃ)."

شيرو نہ ڪلاس مان نہ نڪتو، پر ليڪچرار صاحب جوش ۾ "آءِ شل سي يوُ (مان توکي ڏسي وٺندس)" چئي تڪڙو تڪڙو ڪلاس مان ٻاهر نڪري ويو.

هن واقعي کان پوءِ شيروءَ جي بهادريءَ جو ڏاڪو جمي ويو ۽ ليڪچرار جي اِي عزتي ڪرڻ جي ڏوھ ۾ شيروءَ کي امتحان ۾ ويهڻ نہ ڏنو ويو.

سيني شاگردن ڄاتو پئي تہ شيرو ئي ڏوهي آهي. هن تہ بلڪل صحيح پئي چيو تہ غير مادري زبان ۾ چڱيءَ طرح جواب ڏيئي نٿو سگهجي. جڏهن شاگرد سائنس انهيءَ ٿيل زياديءَ تي افسوس ڪرڻ آيا تہ شان مان، سينو تاڻي، ڪنڌ مٿي ڪري چيائين، "مونکي انهيءَ هڪ سال جي ڪابہ پرواھ ڪانهي. سنڌڙيءَ تان هڪ سال گهوريو تہ ڇا ٿيو، اسين تہ سنڌ تان سر ڏينداسين... سر." ائين چئي، ساڄي ٻانهن مٿي ڪري نعرو هنيائين، "جيئي سنڌ."

سندس اهي ڳالهيون ٻڌي، اسين شيروءَ جي عظمت جا وڌيڪ قائل ٿي ويندا هئاسين ۽ دل گواهي ڏيندي هئي تہ واقعي شيرو عظيم انسان آهي.

... ...

اڄ شاگردن جي يونين، پنهنجو هفتو پٺي ملهايو. هال کي ڪنوار وانگر سينگاريو ويو هو. بجليءَ جي بلبن جي جهرمر، مرڪيوري لئين جي ٿڌي ۽ اکين کي وڻندڙ روشني، ريشمي پردن ۽ رنگين پنن جي جهالرن نهايت دلڪش منظر پيش ڪيو. اڳيان وينل ڇوڪرين جي چوٽن ۾ لڳل خوشبوءِ، پرسان رکيل پنکي مان نڪرندڙ هوا سان گڏجي، سڄي هال ۾ پکڙجي ويئي ۽ سڄو ماحول رومانٽڪ محسوس ٿيڻ لڳو. ڄڻ ته ڌرمي شاسترن ۾ بڌايل اپسرائن جي ديس جو ئي هڪ حصو هو.

سڄو هال ڪڇا ڪڇ ڀريل هو. سامهون اسٽيج تي عهديدار، ساوا ٻڇڙ ڀريو، قسم ڪڻڻ لاءِ آتا وينا هئا. اڃا مکيه مهمان ڪونه آيو هو.

هال جي وچ ۾ شيرو به شير ٿيو، چڪر ڏيئي رهيو هو. جتان تي لنگهيو، اتان جي وينلن سندس ڏيان ڇڪائڻ لاءِ چيو تي، "جيئي سنڌ." شيرو به مشڪي کين چيو پئي، "شاباس سورمو، جيئي سنڌ."

مکيه مهمان آيو، تاڙين جا ٺهڪا تي ويا. سڄو هال گونججي ويو. مهمان کي هار پاتا ويا. هو صدارتي ڪرسيءَ تي وڏي شان مان سان ڪپ ڪوڙي اچي وينو. هال ۾ مڪمل خاموشي ڇانئجي ويئي. شيرو هال جي آخرين ڇيڙي تي بيٺو هو ۽ انهيءَ خاموشيءَ ۾، پنهنجي وات تي ٻئي هٿ، ڀڪ وانگر آڻيندي نعرو هنيائين،

”جيئي سنڌ.“ سندس آواز ڇانيل خاموشيءَ جا پردا چيريندو، ٻولائيون ڪائيندو، هال جي ڀتين سان ٽڪرائجي، موٽ کائي؛ ويٺن جي ڪنن تائين سوساٽ ڪندو پهتو. سيني لوٽو ورائي پويان ڏٺو، شيرو مشڪي رهيو هو. جواب ۾ تاڙين ۽ ”جيئي سنڌ“ جي نعرن جو سيلاب پلٽجي پيو.

ڪارروائي شروع ٿيڻ جو اعلان ٿيو. ان بعد سڀ کان اول نائب صدر قسم کڻڻ لاءِ اڳيان آيو ۽ ڳيت ڏيئي، نڙي صاف ڪندي، واحد کي مائيڪ جي ويجهو آڻيندي شروع ڪيائين:-

"I the ....

پويان شيروءَ رڙ ڪئي، ”سنڌيءَ ۾ قسم کڻ.“ شيروءَ جو آواز پڙاڏو بڻجي، خاموشيءَ ۾ ترندو هال ۾ گونجڻ لڳو. چوطرف واڪو واڪاڻ مچي ويئي، ”سنڌيءَ ۾ ... سنڌيءَ ۾ قسم کڻ ... پنهنجي مادري زبان ۾ قسم کڻ، سنڌيءَ ۾ ......“

ڇوڪرا سيٽيون وڄائڻ ۽ بينچون کڙڪائڻ لڳا. سڄي هال ۾ شور مچي ويو. شيرو پڪاريو، ”بي غيرت، غدار! سنڌي ٿي ڪري پاڙي ٿيو آ - بيشرم...“ قسم کڻندڙ منجهي پيو ۽ ڪجهه نه اڪليس. خشڪي دور ڪرڻ لاءِ چپن تي زبان ڦيرائي، وائڙن وانگر، ڪڏهن صدر کي ته ڪڏهن حاضرين کي ڏسڻ لڳو.

آواز بدستور اچي رهيا هئا، ”سنڌي ۾ ... مادري زبان ...“ پرنسيپال حالتون وڌيڪ خراب ٿينديون

ڏسندي، اسٽيج تان لٿو ۽ سڌو شيروءَ وٽ آيو. ڪيس ڊ بائينڊي چيائين، ”مسٽر شيرمحمد، آءِ سي، گيٽ آئوٽ فرام ڊ هال، اَدروائيز آءِ شل...“

شيروءَ بي ڊپو ٿي چيو، ”پرسر، مون ڪيو ڇا؟ اسين ته اهو ٿا ڄاڻون ته سنڌ جو ڪاليج آهي، هتي سنڌي شاگرد پڙهن ٿا، انگريزي سنڌيءَ ۾ قسم کنيو وڃي، سنڌيءَ ۾ تعليم ڏني وڃي. انهيءَ ۾ اسان ڪهڙو ڏوهه ڪيو؟“

پرنسيپال شوخ ٿي، منهن ۾ گهنج وجهي، اکيون ڪڙيون ڪري، ٽڪڙو چيو، ”بٽ آءِ سي......“

”نه ٻُڌندس، هي هال ڪنهن جي ذاتي ملڪيت ناهي.“ شيروءَ ٺپ جواب ڏنو.

حالتون وڌيڪ ضابطي کان نڪرنديون ويئون. سڀ شاگرد اُٿي شيروءَ جي چوڌاري اچي گڏ ٿيا. پرنسيپال ٽڪڙو ٽڪڙو ٻاهر نڪري ويو.

۽ پوءِ گهڙيءَ ساعت بعد، پوليس آئي. حق گهرندڙن کي دٻائڻ خاطر ۽ شاگردن کي ڇڙوڇڙ ڪرڻ لاءِ، پنهنجو پراڻو هٿيار- ڳوڙها گئس ۽ لٺبازي استعمال ڪيو. شيروءَ کي ڇوڪنبو ٻڌي جيل وٺي ويا، پر جلسو اَڌورو رهجي ويو. ڪو به قسم کڻي نه سگهيو.

... ...

شيرو اڃا جيل ۾ آهي. ۽ اسين سنڌي شاگرد وري سٺين نمبر روم ۾ گڏ ٿيا آهيون، شيروءَ جي اڌوري ڪم کي مڪمل ڪرڻ لاءِ. ”جيئي سنڌ“ لاءِ قسم کڻڻ لاءِ.

منير احمد [ڪهاڻي]

شاهه لطيف، هٿڪڙيون ۽ رسو

محمود، سگريٽ جو آخري ڪش هڻي، ڳيت سان دونهين کي هيٺ لاهي ۽ وري نڪ جي ٻنهي ناسن مان تيزيءَ سان ڪيڍندي- چيو، ”شاهه نه رڳو صوفي شاعر آهي، پر هو وڏو باغي شاعر به آهي. هن وقت جي دقيانوس روايتن کان بغاوت ڪئي آهي. جڏهن اڪثر شاعر پنهنجي سنڌي زبان ڪري ڇڏي، عربيءَ ۽ پارسيءَ ۾ لکندا هئا، تڏهن شاهه انهن روايتن کان بغاوت ڪري، سنڌ جي مظلوم عوام ماروئڙن ۽ سانگيئڙن جي سچي پچي زندگيءَ کي پنهنجي ڪلام جو موضوع ناهي، عربيءَ ۽ پارسيءَ بجاءِ سنڌيءَ ٻوليءَ ۾ شعر چيو...“

”پر شاهه بنيادي طور تي، هو ته صوفي نه، ۽ صوفي‌ازم مابعد الطبعيات جي رجعت پسند نظرين مان هڪ نڪين آهي.“ نثار، محمود جي جولاني طبعيت ۾ وڌيڪ جوش آڻڻ ۽ چيڙائڻ خاطر اسان سڀني کي اڪ سندس ڳالهائڻ جي وچ ۾ چيو.

۽ محمود کي واقعي جوش اچي ويو. ڪنن جون پاپڙيون ڳاڙهيون ٿي ويس، ڄڻ سڄي جسم جو رت، اچي انهن پاپڙين ۾ گڏ ٿيو هوس. ڄڻ مان ڪنڌ کي جهٽڪو ڏئي، تازو دکايل سگريٽ چپن مان ڪيڍي، ٻه ٽي ڪش ڪري، هيٺ ڦٽو ڪندي چيائين، ”هون- آڳوڻي جو مٿو. صوفي ته ڪٿي هو، پر شاهه مذهبي ڪٽرپڻي مخالف نه ڪئي آهي، اوهان خود سوچيو، ان وقت جڏهن مذهبي ڪٽر پڻو عروج تي هو، چوطرف ملن جو راڄ هو، تڏهن مذهب جي مخالفت ڪرڻ ڪيڏي نه جرئت جو ڪم آهي.“ ائين چئي، بيزاريءَ مان نئون- سگريٽ ڪڍي آڳوڻي جي منهن تي نوڪي دکايو. جوش ۽ ڪاوڙ منجهان هيٺيون چپ ڦڙڪي رهيو هوس. اسين سڀ پنهنجي کل کي روڪيو ويٺا هئاسين. انور پنهنجي کل کي روڪي نه سگهيو ۽ محمود کي انجو احساس نه ڏيارڻ لاءِ، مصنوعي طور کنگهڻ لڳو. ڪجهه پلڪ ڪچهريءَ ۾ ماٺ ٿي وئي.

نيٺ انور، ماٺ کي ٽوڙڻ ۽ محمود جي جوش کي گهٽائڻ لاءِ، مصنوئي طور تي سنجيدو ٿي چيو، ”واقعي، شاهه وقت جي رجعت پسندانه روايتن کان بغاوت ۽ مذهبي ڪٽر پڻي جي مخالف ڪري هڪ اهڙي روايت جو بنياد وڌو آهي، جيڪا اڄ به ڪنهن حد تائين ترقي پسند حيثيت جي حامل آهي. سنڌي ماحول، سنڌي عوام جي زندگيءَ جي عڪاسي ۽ سنڌ رهنمائي، حب الوطني جو سبق، انسان ۽ امن

دوستي، حق لاءِ جدوجهد، شاهه جي ڪلام جا قدر آهن، جيڪي اڄ به سنڌي ادب لاءِ اهم آهن.“ جيتوڻيڪ انور، اهي لفظ مصنوعي سنجيدگي منهن تي آڻي چيا، ليڪن سنڌس اندر جي سچي بچي عڪاسي ٿي لڳا. انهن لفظن چوڻ بعد انور، محمود جي منهن ۾ سنڌس رد عمل ڏسڻ لاءِ ڏٺو ۽ اسان سڀني جون نظرون به محمود جي منهن ڏانهن کڄي ويون.

”ها ها، مان نه چوندس ته، شاهه وقت جو عظيم ترقي پسند شاعر آهي. هنن جو مطالع ليي ڪونه، خواه مخواه وچ ۾ ٽنگ اڙائيندا. هون.“ محمود عادت موجب چڙ مان ڪنڌ لوڏي چيو.

نثار، محمود کي چيڙائڻ لاءِ، هيو تير اڇلايو، ”تنهن جي معنيٰ ته شاهه پرولتاري شاعر هو؟“

چڙ ۾ انور جا چپ ڦڏا ٿي ويا، اکين ۾ شور وجهي، نثار ڏانهن تڪڻ لڳو سنڌس انهيءَ عجيب نموني جي ٺهيل شڪل تي، ڪوبه کل روڪي نه سگهيو ۽ سڀني کان ٺهڪ نڪري ويو. ٺهڪن کان پوءِ محمود جو منهن شرم کان ڳاڙهو ٿي ويو ۽ شرم کي پرچائڻ لاءِ، نثار جي منهن ۾ ٽن آڱرين جو ٻجو کهڙي چيائين، ”اڃا حرامي ته تنهنجا ٻچا ٿيندا.“

۽ اهڙي ريت، ڪيفي جارج جي ڪابيءَ پاسي واري ڪنڊ ۾ بحث هلندو رهيو. اسانجي پرسان، ٻي ميز تي هڪ پوڙهو ويٺو هو، جيڪو اسانجو بحث نهايت دلچسپيءَ سان ٻڌي رهيو هو. سنڌس ڏاڙهي ٻچي هئي ۽ ڏکي جي ٻچ جي چيڙي ۾ وارن جي ڇڳي وانگر ٿي لڳي. سنڌس ڏاڙهيءَ جا وار اڌ تي اڇا ۽ اڌ تي ڪارا هئا. لڳاتار پان کائڻ ڪري، سنڌس، وات مسلسل چاپڪا ڏئي رهيو هو ۽ ڏاند جي ٻچ وانگر سنڌس ڏاڙهي هيٺ مٿي ٿي رهي هئي. رڪي رڪي، پنهنجي چست پاجامي جي اڳٽ ۾ ٻڌل سوپارين جي ٻٽوڻ ۽ مرادآبادي تماڪ ڪيدي وات ۾ وجهي، تڪڙا تڪڙا چاپا پئي ڏنائين. سنڌس وات به ٻٽوڻ وانگر ٿي لڳو. واڇن کان پان جون پڪون وهي، اتي ئي سڪي ويون هيس، ۽ پڇڪ ڪري پان جون پڪون اڇلائڻ ڪري، سنڌس ڪاڏيءَ هيٺان، ڏکي جي ٻچ جهڙن وارن مان، جيڪي اڇا هئا، سي ڳاڙهسرا ٿي ويا هئا. سنڌس ڇڇين اکين تي گول ڪاون واري عينڪ چڙهيل هئي ۽ مٿي تي ململ جي سبيل هندستاني ٽوپي پهريل هئي. اکثر ڪري اسين ڪيس هن هوٽل ۾ ويٺل ڏسندا هئاسين. مان ڪيس اردوءَ جو ڪو وڏو شاعر سمجهندو هوس. خبر ناهي ڇو، هر چست پاجامون پهريل، پان کائيندڙ ۽ واڇن کان وهائيندڙ، مٿي تي ململ يا هرڪ جي، هٿ سان سبيل ٽوپي پهريل اردوءَ جو شاعر لڳندو آهي!

ڪچهري ختم ٿيڻ کان پوءِ، جڏهن بيا سڀ ٻاهر ٿي ٻنا ۽ آءُ دخل تي ويٺل پيٽ ٽلهي ۽ ٿوڙهي مٿي واري ايرانيءَ کي پيسا ڏئي، اڳتي وڌڻ لڳس ته اهو پوڙهو

منهنجي پر ۾ اچي بيٺو ۽ نرڙ نمائي، پنهنجو هٿ نيٺ درٻاري انداز ۾ نرڙ تي آڻي، مهذب نموني چيائين، ”السلام عليکم.“

”وعليکم السلام.“

ساڳي ئي درٻاري انداز ۾، ڪنڌ کي لوڏي وري چيائين، ”جناب معاف ڪرنا، ابهي آپ جس ’ساه صاحب‘ کا ذکر کر رهي تي، کيا وه سنڌه کا اديب هئي؟“

”جي نهين، وه سنڌ کا بهت بڙا انقلابي شاعر هي.“ مون ڪيس جواب ڏنو.

هو وري ڏند ٽيڙي، ڪلاسيڪل ناچ ۾ لڏندڙ ڪنڌ وانگر، پنهنجي ڪنڌ کي لوڏي، ’هُه، هه، هه‘ بي معني مصنوعي ڪلندي چوڻ لڳو، ”اچا، اچا، بهت خوب. يلا اس ’سائر صاحب‘ کا اسم گرامي کيا هي؟“

”جي.“ منهنجي نرڙ ۾ گهنج پئجي ويا ۽ ڏاڍي خار لڳم. ’ڪيڏا نه تعصبي آهن،‘ مون سوچيو، ’هندستان مان هتي آئي ويهه سال ٿي ويا اٿن، ڪائنن دهلوي، لکنوي ۽ بريلوي اچا ڪونه وسريا آهن. باقي پاڪستان جي هيڏي وڏي ۽ مشهور شاعر جي نالي جي اچا چاڻ ڪانهيس.‘ خير غير سنڌي سمجهي ڪيس ٻڌايم، ”هماري اس عظيم شاعر کا نام عبداللطيف هي.“

”بڙي مهرباني بابو.“ هو وري ساڳي طرح مصنوعي نموني واڇون ٽيڙي ۽ پان هاڻا ڏند ڪيڍي چاپلوسانه انداز ۾ چوڻ لڳو، ”معاف ڪرنا زناب، جرا تڪليف دي هي آپڪو.“ ’هه، هه، هه.‘ هو کيڪاڙي ڪنهي اڳتي چوڻ لڳو، ”يلا آپ کيا کام کرتي هين اور آپ کا اسم مبارڪ؟“

عجيب بيوقوف ماڻهو آهي، نه ڄاڻ نه سڃاڻ، ٺورو کلي ڳالهايوسانس ته وڏي وڻ ٽيڻ لڳو. رکائيءَ ۽ چڙ مان چيومانس، ”آخر آپکا مقصد کيا هي؟“

”جي.“ هن پنهنجي چست پاجامي جي اڳٺ مان، سوپارين واري ڳوٿڙي ڪيڍي، چپٽيءَ سان سوپاريون کڻي، وات ۾ هڪڙي پاسي رکيون ۽ ڳاڙهي گيڪ هاٿو آڱوٺو چپن سان اگهي چوڻ لڳو، ”آ.... بس يونهي، مين سنڌي ’سُعرا هجرات‘ کي متعلق کچ معلومات حاصل کرنا چاهتا هون. غالباً آپ يي ذوق والي معلوم لگتي هين.“

”ميرا نام ظهير هي اور مين ايگريڪلچر ۾ ڪلارڪ هون.“

”بهت بهت سڪريه زناب، بهت سڪريه. جرا تڪليف دي ٿي زناب کو، معاف ڪرنا.“ هو ساڳي نموني نيٺ درٻاري انداز ۾ سلام ڪري، تڪڙو تڪڙو اڳتي هليو ويو.

”چو؟ توسان ته خير هو. اهو ڇا پيو چوئي؟“ محمود مون کان پڇيو.

مون کين سڄي ڳالهه ڪري ٻڌائي، ته انور اکيان ويندڙ انهيءَ پوڙهي ڏانهن اشارو ڪندي چيو، ”اڙي اهو ڪڳو! اهو ته سي. آءِ. ڊيءَ جو آهي.“

”هنٿ، سي- آءِ- ڊيءَ جو! خير اسان وري ڪهڙا ٻر پئي ٿاهيا، جو هي ٻڌائيندو. بس، ادبي بحث پئي ڪيوسين.“ مون بي پرواهيءَ سان ورائيو ۽ هرڪو پنهنجي پنهنجي ماڳ ٽڙي پکڙجي ويو.

ٽن ڏينهن کان پوءِ.

صبح جا اٽڪل ٻارهن ٿيا هئا. مان معمول مطابق آفيس جي ميز تي ڪجهه ڪاغذ اٿلائي پٿلائي رهيو هوس ته، هڪ صوبيدار ۽ سندس پويان ٻه پوليس وارا، آفيس جي ڪمري اندر داخل ٿيا. هڪ پوليس واري جي هٿ ۾ هٿڪڙيون ۽ رسو هو. صوبيدار پنهنجو سينو تاڻي، آئيني وانگر چمڪندڙ بوٽ کي ذرا زور سان زمين تي هڻندو، سڌو هيڊ ڪلارڪ جي ٽيبل ڏانهن ويو هلڻ مهل سندس چال ۾ هڪ عجيب قسم جي بي ڍنگائي معلوم ٿي رهي هئي، جنهن مان سندس مصنوعي رعب جي ٽڙڻائي جو اظهار ٿي رهيو هو. صوبيدار ۽ پوليس وارن جي اندر گهڙڻ سان، سڀ ڪلارڪ وائڙا ۽ پريشان ٿي ويا.

”مجهي مسٽر ظهير سي ملنا هي.“ صوبيدار پنهنجي چپاٽ کي بي ڍنگائي سان موڙو ڏئي، ساڄو هٿ، هيڊ ڪلارڪ ڏانهن وڌائي، ٽڙڻن نگاهن سان آفيس جي چوڌاري نهارڻ لڳو. ٽي- بيءَ جي مريض هيڊ ڪلارڪ، ڏڪندڙ ٻنهي هٿن سان، صوبيدار جي وڏاڻ سخت ۽ شيڪيل هٿ کي ورتو، وڏي نيزاري سان چيو، ”تشريف رکين،“ ۽ پوءِ خشڪ چپن تي ڦيري مون ڏي تڪڻ لڳو ۽ چيائين ”ظهير صاحب، اڌر آئين.“

صوبيدار جي واتان پنهنجو نالو ٻڌي، پهرين ته منهنجي بدن جو رت سڪي ويو، دماغ خالي محسوس ٿيم ۽ آفيس جي هر شي ڏند واري ڏسڻ ۾ اچڻ لڳي. هيڊ ڪلارڪ جي سڏڻ تي، پنهنجي ڪرسي تان اٿي، ڏانهس وڃڻ لڳس ته محسوس ڪيم ته زمين تي نه، بلڪ هوا ۾ آڏامندڙ پن وانگر آڏامي رهيو آهيان. هيڊ ڪلارڪ جي پر ۾ اچي، هڪ ڪيٽ ڏئي، صوبيدار کي سلام ڪيم. ان وقت محسوس ڪيم پڳهر جون بوندون نرڙ تي ظاهر ٿي رهيون آهن.

”مسٽر ظهير آپ هين.“ صوبيدار، ڪاٽي وجهندڙ نظري سان مونکي چڪاسي چيو.

”جي هان، فرماوين.“

هن، پنهنجي قميص جي کيسي مان هڪ ٽائيپ ٿيل ڪاغذ ڪڍي، مون ڏانهن وڌائي چيو، ”مهرباني فرماڪر، اس شخص ڪي گهر ڪا پته همين بتائين. هم آپ ڪي مشڪور هونگي.“ صوبيدار شڪر گذاري جا اهي لفظ به صوبيداري ٺاٺ، رعب ۽ رڪاوٽ منجهان چيا. مون اهو ٽائيپ ٿيل پنو وٺي پڙهيو. پڙهڻ سان حيران ٿي ويس. اکيون ڊپ وچان تيز هلندڙ دل جي تيزيءَ واري رفتار ته گهٽ ٿي، جو ڪاغذ منهنجي نالي ڪونه هو؛ پر حيراني دماغ جي مڙني پڙدن تي ڇانئجي وئي، پنو

منهنجي هٿ ۾ ٿي رهيو ۽ آئون صوبيدار جي ٽوپيءَ ۾ لڳل چمڪندڙ پنج ڪنڊي تاري ڪي تڪي رهيو هوس. ڪجهه وقت ڪان پوءِ احساس ٿيم ته منهنجو سڄو بدن پگهرجي ويو آهي. رومال ڪڍي، منهن تان پگهر اگهيم. مونکي سمجهه ۾ نه پئي آيو ته آخر هي ڪيئن ٿو ٿي سگهي!! ٽائيپ ٿيل ڪاغذ وري پڙهڻ لڳس. لکيل هو:

”ڏانهن،

مسٽر شاهه عبداللطيف — سنڌي شاعر.

اوهانکي، باغيانه ۽ مذهب خلاف شعر چوڻ ڪري ۽ ملڪ جي امن امان ۾ خطرو پيدا ٿيڻ جي پيش نظر، گرفتار ڪرڻ جو حڪم ڪجي ٿو.“

”مسٽر ظهير آپ ڪيا سوچ رهي هين، آپ فڪر نه ڪرين، آپڪو ڪڇ بهي نهين هوگا، آپ صرف اس صاحب ڪي گهر ڪا پته بتادين.“ صوبيدار، ساڳي رڪائي مان، مونکي تسلي ڏيڻ لاءِ چيو.

مون ڪياڙي ڪنهي، جواب ڏيڻ لاءِ ڪنڌ مٿي ڪنيو ته، منهنجون نظرون، سامهون پٽ ۾ لڳل تصويرن سان وڃي اٽڪيون. ساڄي پاسي ڪاري شيروانيءَ سان قائداعظم محمد علي جناح جي تصوير هئي، جنهن ۾ هو مسڪرائي رهيو هو، انجي پرسان قائد ملت لياقت علي خان جو رنگين فوٽو هو، جنهن ۾ زوردار نموني سان پنهنجو مڪو ڏيکاري رهيو هو ۽ ان جي پرسان فيلڊ مارشل ايوب خان جي، فوجي ورديءَ سان تصوير هئي. سندس سيني تي ڪافي تعداد ۾ تمغا، ٻلا ۽ رنگين پٽيون لڳل هيون.

صوبيدار بدستور جواب لاءِ منهنجي منهن ۾ تڪي رهيو هو. مون هڪ دفعو وري ٽائيپ ٿيل ڪاغذ پڙهي ۽ ٻيهر پٽ ۾ ٽنگيل تصويرن تي نظر وڌي. مونکي لڳو ته انهن تصويرن جي هيٺان هلڪي سائي رنگ جي پوچيءَ ڏنل پٽ تي ڪا ڌنڌ ۾ تصوير چٽي رهي آهي. انهيءَ تصوير ۾ هڪ باريش شخص هو، جنهن جا ڏکيا ڏکيا وار سخت هوا جي زوزٽ ۾ اڏامي رهيا آهن، سندس ٻنهي هٿن ۾ هٿڪڙيون ۽ ان ۾ رسو ٻڌل آهي ۽ هو وڏا وڏا ٽهڪ ڏئي رهيو آهي.

مون اکيون ٻوٽي، ڪاغذ صوبيدار ڪي واپس ڏئي چيو، ”مين اسڪو نهين جانتا.“

۽ صوبيدار اکين ۾ شور وجهي، مونکي تڪيندو ٻاهر نڪري ويو.

ارباب سنڌي [ڪهاڻي]

منهنجي ماءُ

ڊاڪٽر صاحب هيءَ منهنجي ماءُ آهي، ڪرڙي، زرد ۽ گهنجيل منهن، هڏن تي چم واري، ماس جڻ ڪوئي اندران ئي اندران ڪوري ويو اٿس. پيٽ پٺيءَ سان لڳل، هڏا ظاهر اها پيٽ بکي اٿئي، اگهاڙي منهنجي ماءُ اٿو ڊاڪٽر صاحب.

توهان ڪُلهايس نه ڊاڪٽر صاحب، جواب ڪونه ڏنائين. هڪ هٿ سان رکو پئي اشاره ڪيائين. ڊاڪٽر صاحب اهو وڏو درد ڀريو داستان آهي. منهنجي ماءُ جي زبان ڪپيل اٿو ڊاڪٽر صاحب، هڪڙي ڀانهن وڍيل هي نرڙ ۾ به نوان ڦاڙ اٿس، جن منهنجي ماءُ کي هٿي ڪيرو ڪري وڌو آهي. ڊاڪٽر صاحب هڏن تان لڙڪندڙ انهي چم مان ظاهر آهي ته ڀنهي جي وچ وارو خال ڪنهن وقت گوشت سان ڀريل هوندو ان زردي مان ظاهر آهي ته ڪنهن وقت اتي لالاڻ هوندي. ڀريل بيٺ، چمڪندڙ منهن تي مرڪ واري منهنجي ماءُ، جڏهن ڪنڌ ٿورو مٿي ڪري، پير پير ٻه ڪئي هلندي هئي ته جڻ ديل پيئي اچي. ڊاڪٽر صاحب هينئر به ڏسو نه منهنجي ماءُ جي سنهڙن سنهڙن گلابي چپڙن جي بناوت، جڻ پئي مرڪي. اها خوشي يا غم واري مرڪ ناهي ڊاڪٽر صاحب، ان مرڪ ۾ ٽوڪ ۽ طنز ڀريل، احسان جي هٽڙي بدلي واري مرڪ.

ڊاڪٽر صاحب، منهنجي ماءُ هميشه هن حال ۾ نه رهي آهي، نه وري ايڏي عمر واري آهي، جيڏي ڏسڻ ۾ پئي اچي. منهنجي ماءُ سکي ستابي، مالوند، پٽن ۽ ڌين واري هئي. منهنجي ماءُ جيون ڏيڙون- منهنجيون ڀيڻون، حيا ۽ شرم جون پتليون بهادر ۽ همت ڀريون ورڪي ووڙڻ لاءِ پٽر پيرن هيٺان لنگهاياڻون. مارن سان ملڻ لئي ڏاڍ ۽ ظلم جي ڪوٽن جا ڪنگرا ڪيرائي وڌاون. منهنجا ڀائر- منهنجا ڀائر ڊاڪٽر صاحب جاڻتا جوان هئا، هو محنت ۽ همت، علم ۽ عقل، مروت ۽ سچائي جا زنده بت هئا، هو ڏورانهين ڏيساور وڃي، اني جي رهاڪن کي گهر ڏاهي، ان اپائڻ ۽ ڪپڙا پائڻ سيکاريندا هئا، ٠وهن جي دڙي جا اڏ ٻنل ٺل منهنجي ڀائرن جي مان ۽ شان جي شاهدي ڏئي رهيا آهن. هو موهن جي دڙي کان ڪوٽڏيجي تائين رهندا هئا. سنڌو جو لڙاليل پاڻي پيئندا هئا، ۽ مهراڻ جي ڪناري آبادي ڪندا هئا. آهي هينئر مري ويا آهن.

منهنجي ماءُ، ڊاڪٽر صاحب منهنجي ڀلڙ سخيائي، ڀرائي کي پنهنجو ڪندڙ، هميشه جهول ڀريل، سوالي کي خالي نه ڇڏي ڀري ڀري جا، ڪي اوير کان، ڪي

اهڙيءَ طرح ڪان مانيءَ ڪڍندا اچن. منهنجي ماءُ انهن کي ماني ڏني، ڪين رهڻ لاءِ گهر ڏنائين. هڪ صبح ڪان ورندي صبح تائين مانيءَ ۽ پاڻيءَ هٿ ۾ ڪنيون وتندي ٻچڙن ۽ ٻارن کي کارائيندي پوءِ نه پراوا پراوا نه رهيا. هوءَ به ڪين پنهنجو ٿي سمجهڻ لڳي. پيا منهنجي ماءُ کي پرواهه به ڪانه هئي، پٽ فرمانبردار، محنتي ۽ اورچ، ميڙي چاندي آڻي منهنجي ماءُ جي آڏو رکن.

پراوا نيٺ پراوا ئي نڪتا ڊاڪٽر صاحب، هنن منهنجي ماءُ سان وڙهڻ شروع ڪيو. منهنجن ڀائرن ساڻن جهيڙو ڪرڻ لڳا نيٺ منهنجن ڀائرن سمجهايون. چاڪاڻ ته هو امن پسند هئا. ڊاڪٽر صاحب منهنجا ڀائر بهادر هئا جي باوجود ڪنهن تي ڪاهي نه ويا. فراست ۽ نيڪ جي رهاڪن کي تهذيب سيکارڻ وارا منهنجا ڀائر، هنن جي ليڙ ڪي به بيواجبي هٿ نه لاتو. منهنجا ڀائر بهادر هئا نه ڊاڪٽر صاحب انهي ڪري هنن انهن نيمڪخورن کي ماري ڀڄائي ڪڍيو. جن امان گهري. انهن کي امان جو يقين ڏيارائون، چاڪاڻ ته هو مروت وارا مرد هئا ائين منهنجي ماءُ جي جان ڇٽي.

ڊاڪٽر منهنجن انهن ڀائرن جي گذاري وڃڻ تي منهنجي ماءُ کي بيحد صدمو پهتو. هر وقت ڳوڙها ڳاڙيندي رهندي هئي، پر اميد هئس ته سندس هي ٻه پٽ منهنجا ڀائر رپ ۽ تپ، وڏا ٿي ڪيس اڳيون اوج ڏياريندا: پر منهنجي ماءُ جي اميد پوري نه ٿي ڊاڪٽر صاحب، منهنجا ٻئي ڀائر وڏا ٿي نافرمان، ڪمچور، سست، هڪ ٻئي سان ساڙ ۽ جهيڙو ڪندڙ. هي ڏکو هڪ ٻئي سان وڙهي ڇاڙن. گهر ۾ وڙهيا، رستن ۽ بازارن ۾ وڙهيا. ڪوئي ڪو چڱو ڪم نه ڪري، ٻيو جيستائين ڪنڌ پر ڦيرائي نه هئيس، تيستائين ڪٿي چڏيندس! منهنجي ماءُ کي ڏکن اچي ورايو. اندر ۾ غمن جي باهه لڳي ويس، رت تيل وانگر ٻيو ٻريس، منهنجي ماءُ وڃي نجهرندي، ته به اميد هئس ته ڪڏهن سمجهه ايندي.

ان وچ ۾ امي اچي نڪتا ڊاڪٽر صاحب اوپر ڪان ڪارا ڪارا ڪٺ، وٺي جي پٺن تي سيڙهي جو ڪارو ڏئي ڪائيندا وتن ٺوڪيندا. هو ستايل هئا ڊاڪٽر صاحب، پنهنجي ديس ۾ مار پئي هئن منهنجي ماءُ جي رحم پلئو ڪاڏو هنن کي گهر ڏنائين، اتي ۽ لٽيو. هنن ٿورو مڃيو ڊاڪٽر صاحب، وفاداري جو عهد ڪيو، منهنجي ماءُ کي سندن واعدي تي اعتبار هو.

منهنجا امي ٿئي ڀائر رپ ۽ تپ وڙهندا ئي رهيا ڊاڪٽر صاحب، هر وقت هڙ هند آپس سان هڪ ٻئي جي ڳلي ڪرڻ لڳا ڪيس ڪيائون هڪ ٻئي تي، مارڻ جون ڌمڪيون ڏنائون. منهنجي ماءُ ڪرندي وئي، غمن جي وهڪرن منهنجي ماءُ جي ڀڪندڙ منهن ۾ ڪهارا ڪري وڌا. رپ ۽ تپ پنهنجي ٻنهي ٻچن کي سمجهايائين پر منهنجي ماءُ جو هر آواز نقار خاني ۾ طوطي جي آواز وانگر بي اثر رهيو. آيل، هن ڊاڪٽر صاحب، آيل پهريائين ته منهنجن ڀائرن جي بيوقوفائي تي کلندا هئا پر پوءِ

منهنجو مطلب سمجهي آيو منهنجن ڀائرن جي پٺ ڀرائي ڪرڻ لڳا، رپ ۽ ٽپ منهنجن ٻهي ڀائرن جي جدا جدا خوشامد ڪرڻ لڳا. آيلن منهنجي ڀائرن جي جهيڙن، منهنجي ماءُ جي ٻيوسي جو فائدو ورتو. گهر ڦٻائيندا ويا، ٻنين تي قبضو ڪندا ۽ ڪنهن ڦٽ ڪاوڙجي منهنجي ماءُ جي ٻانهن ڪپي وڌائون. منهنجي ماءُ هڪ دردناڪ چيخ سان ٻهوش ٿي وئي ڊاڪٽر صاحب. منهنجن ٻنهي ڀائرن مان ڪنهن به نه ڪيو ڊاڪٽر صاحب، اعتراض ئي نه ڪيائون پنهنجي ماءُ ۽ وڏ ماڻهپي جي بچاءُ لاءِ آيلن سان اهو ڪياٺون. هڪ ٻئي ڪي هيسائڻ جو اهوئي طريقو ڳولي لڌائون.

منهنجي ماءُ انهن رپ ۽ ٽپ کي وري سمجهايو، ڪين ايندڙ خطري کان ڳاهه ڪيو. هو پنهنجي ۾ پورا رهيا. منهنجي ماءُ جي سرخي ختم ٿي وئي، پيراڻ چي واسو ڪيو. گوشت ڇيڇڙا ٿي پيو، ڇم هڏن تي لڙڪڻ لڳس ڊاڪٽر صاحب. منهنجي ماءُ جو اهو ڦٽ اڃان مڙيو ئي ڪونه هو ته اها ٻاڙي واري طلاق رن آهي - (منهنجي ماءُ جا پيٽ ۾ ٽڪر اٿس) منهنجي ڀائرن جي بزدلي جو فائدو ورتو. انهي ڏينهن گهر ۾ زوري ٽپي، آيلن جي چرچ تي منهنجي ماءُ جي زبان ڪپي وڌي، منهنجي ماءُ بولائي ڪاٺي وڃي ڪري. پر ء پنهنجن پٽن جي مدد سان ڪٺي وڃي منهنجي ماءُ کي پنهنجي پورهيت ڪيو اٿس. منهنجن انهن ٻنهي ڀائرن رپ ۽ ٽپ کان پنهنجي ماءُ همدردي ۾ هڪ اکر به نه نڪتو. ڪير ڪڇي ڊاڪٽر صاحب؟ هڪڙن جو ڪيسو گرم ڪيائين ٻين کي ڏڙڪو ڏنائين هاڻي منهنجو ماءُ انهي طلاق رن جا ٿانو ساچيندي آهي، ۽ گهر کي ٻهاري پائيندي اٿس اسانجو گهر به آنجي حوالي.

منهنجا ڀائر اڃان به وڙهندا رهيا. رکو پاڻ ۾. هرهند گهٽي ۽ بازار ۾ اڄ به وڙهيا منهنجي ماءُ جي سامهون. ان وقت منهنجي ماءُ ان طلاق رن جي گهر کي ٻهاري پائي رهي هئي. هڪ ٻئي کي ڪار ڪنڌڏيندا وڃي لئيون ڪنيائون ماءُ جي آنڊن ۾ وڪڙ پيو، مامتا اٿل ڪاڏي چاتائين ته هٿي هڪ ٻئي جا مغز ڦاڙي وجهندا. ٻهاري ڦٽي ڪري ڊوڙندي آئي هڪڙي ٻئي ڏانهن لٺ اڇلي، هو نڪري ويو، منهنجي ماءُ وچ ۾ اچي وڌي؛ نڪاءُ نراڙ واري لٺ ٿي ويس، منهنجي ماءُ ٌوٌٽ کائي وڃي منهن ڀر پٿر تي ڪري. ڊاڪٽر صاحب نرڙ مان نئون رت انهن ٻن ڦاڙن مان وهي رهيو اٿس منهنجي ماءُ هتي بي سرت پئي آهي ڊاڪٽر صاحب منهنجا ڀائر اڃان وڙهندا هوندا. سائينءَ جي سڪاربل، شاهه جي دعاگير، اڄ بي ڀارو مددگار زنده لاش بڻيل - اها منهنجي ماءُ اٿو ڊاڪٽر صاحب. هي نندڙا نندڙا معصوم‍ڙا جيڪي دانهون ڪوڪون ڪري رهيا آهن، منهنجا معصوم ڀائر ۽ ڀينرون آهن. هي جوان ٿيندا ڊاڪٽر صاحب، هنن جي جواني منهنجي ماءُ لاءِ بهتر ڊاڪٽر ٿي سگهندي هو پنهنجي رت ڏئي منهنجي ماءُ کي جواني، ۽ نئين زندگي بخشيندا. ●

ارباب سنڌي

ڪهاڻي

هي ماڻهو وڙه جو ڏيک ٿيا

جڏهن هن اک پٽي ته ان وقت سج ڪافي مٿي چڙهي آيو هئو. هن ٻه ڪلاڪ ڪن ننڊ ڪئي هئي. ڪافي آرام محسوس پيو ڪري. هن جو ٿڪ ڪجهه گهٽيو هئو. ڪيس اڃ ۽ بک به لڳي هئي. اٿي هيڏانهن هوڏانهن نظر ڪيائين، چوڌاري رڃ ۽ ويراني هئي. حد نگاه تائين واريءَ جا ننڍا ۽ وڏا دڙا، جن جي پليان نگاهه وڃي نه پئي سگهي. هن نوڙي پنهنجي رائفل ڪنڌي ته ڇنڪي، مان ٿات ڪري ويس، مضبوط پٽيءَ مان به رت سمي نڪتس. "هن حصي کان ته مان گهڻو واقف ڪونه آهيان، ساٿي الائي ڪٿي آهن؟ دشمن ڪٿي هجي؟" هو ڀڻڪيو. "اڃان سريءَ ۾ ساهه آهي، مات مور نه مڃي آهي، پر پاڻيءَ جا ٻه ڍڪ تلاش ڪيان." هن خيال ڪيو. "موت!" هو مشڪيو. "منهنجو موت نئين زندگيءَ کي جنم ڏيندو. دشمن جو موت سندس انت آڻيندو." هن چپن تي زبان ڦيري، ڪجهه سوچيندو رائفل ڪلهي تي رکي همٿ ڏيئي لڳائيندو، آهستي آهستي قدم کڻندو اڳتي وڌندو ويو. هڪ منزل — دشمن جو انت، بندوق جي ناليءَ مان گوليءَ جو رستو ۽ ٻي منزل — پاڻيءَ جي تلاش، واريءَ ۽ رڻ جو رستو. سج مٿي چڙهندو آيو. هر ورڪ اڳين کان وڌيڪ سخت ۽ تيز. سج آڳ پيو اڇلي ۽ ٿڪ پئي لڳي. هو وڌندو ويو، ساڳي رفتار، پاڻيءَ جي تلاش، دشمن جي ڳولا. بک جي ايتري پريشاني ڪونه هئي، جيتري اڃ جي، پر همت، عزم ۽ حوصلو هن جي رهبري ڪندا رهيا. هو هلندو رهيو. ڪڏهن ڪنهن واريءَ جي دڙي تي چڙهي چوڦير نظر ڦيرائين، متان ڪٿي پاڻيءَ تي نظر پوي، هو تازو ٿئي، دشمن تي مارو ڪري، دشمن تي سخت حملا ڪري. هن جا وڏا به دشمن سان وڙهيا هئا، صفن ۾ بيهي، هڪبئي کي چيلهن ۾ ٻنڪا وجهي زنجير پيرن ۾ وجهي، جيئن دشمن جي اڏو پچن نه. هن جهڪي پنهنجن وڏڙن کي سلام ڪيو. "جيڪي موت جي منهن ۾ وڃن تن کي سلام، جيڪي ڌرتيءَ لاءِ جيئن، ڌرتيءَ لاءِ مرن، تن کي سلام." "مان پاڻيءَ جا ٻه ڍڪ پيان، جيئن دشمن جو انت آڻيان."

هو اڳتي وڌندو ويو، ننڍڪا هلڪا قدم کڻندو. سج اڃان مٿي چڙهي آيو هئو. گرمي وڌندي پئي وڃي، هوا تي واري اڏامي هن جي اکين ۽ وات ۾ پئي پوي. نڙي خشڪ ۽ ڇنگهه مان ساهه ڇڏائيندو پيو وڃيس. بندوق جي نلڪي تي هو هوشيار ٿي ويو. پسو ۽ نڪا لوڪي وڏي ويئي. "هن ڌرتيءَ جا ويري ۽ هن ڌرتيءَ جا ور وڙهن پيا." هو مرڪيو. دشمن سان مقابلي جو وقت اچي ويو هو. هن نظر ڪئي، وٽس اڃان گهٽيون ني

گوليون هيون، هو اڃان ڪيترن ئي دشمنن کي موت جي ننڊ سمهاري ٿي سگهيو. هن گيري وانگر "گهوگهو" ڪئي. آواز بندوقن جي ٺڪائن ۾ جذب ٿي ويو. هو منجهي پيو ته دشمن هين پاسي يا هين پاسي. چست ولي موقعي جي تلاش ۾ رهيو. هو بيچين ٿي رهيو هو، دشمن انت کان بچي نه وڃي. هن آواز ٻڌو جنهن کان کيس هميشه ڪراهت ايندي هئي. هو هڪ پٽ کان ٻي پٽ ڏانهن وڃي ڏڙا ڏڙ فائرنگ ڪندو رهيو. دشمن هن اوچتي حملي کان پڇڻ لڳو. گوليون وڏڙي وانگر مٿس وسڻ لڳيون. هڪڙي گولي زوڪاٽ ڪندي سندس ٻانهن جو هڏو ڀڃندي، واريءَ جي ڍپ ۾ گم ٿي ويئي. سندس اکين آڏو ترورا اچي ويا. دشمن جو هڪڙو سپاهي هن جي اڏو لنگهيو. هن آخري گوليءَ جو ٺڪاءُ ڪيو. دشمن دانهن ڪري ڪري پيو. هو بي سرت رائفل مٿان ڊرڪي پيو.

جڏهن هوش ۾ آيو ته ميدان خالي هو. جتان ڪٿان ڪنجهڻ ۽ ڪرڪڻ جو آواز پيو اچي- ههُو اٿيو، آج ۾ وڏيڪ شدت اچي ويئي هئي. گهڻي رت وهڻ ڪري مٿي ۾ چڪر پيا اچنس. آهستي وڃي دشمن جي مئل ۽ نيم مرده سپاهين وٽ ويو. هڪڙي هٿ جي اشاري سان پاڻي گهريس. "هن ڌرتي تي پاڻي ڪونهي." هن چيو، "هن ڌرتيءَ تي هن وقت جتي ڪٿي رت جا نالا ٿا وهن." هو اڳتي وڌيو، پنهنجن سائين وٽ وڃي ويو، جيڪي جيجل جي جهوليءَ ۾ ازلي ننڊ ستا پيا هئا. "ماُن بس تنهنجي هنج ۾ ايندس جيجل، پر جلدي نه... اڃان دشمن آهي... جيجل اڃان دشمن آهي."

سج ڪاپار تي هو ۽ ڌرتي تنور ٿي پيئي هئي. گرم هوا هن جي چوڙي ساڙيندي واري اڏائيندي رهي، هن کيت ڏني جيڪا خشڪ نڙي کان هيٺ وڃي نه سگهي. هن گولين جا پٽا کڻي رائفل ڪلهي تي رکي آخري دفعو پنهنجن سائين تي نظر ڪري جهڪي انهن کي سلام ڪري آهستي وکون کڻندو اڳتي نڪري ويو.

هو وڌندو رهيو- آج جي شدت، پاڻيءَ جي تلاش، دشمن کان ڌڪار، بي پناه نفرت، جيجل جي اجڙيل سينڌ سنوارڻ جي ڀرپور تمنا. رائو رڻ، تتل واري، سج جا آلا آج ۽ بک، ٿڪ، گهاءُ مٿان گهاءُ هو. تڏهن به چپن تي مرڪ، همت ۽ عزم هو. اچي کيڙن جي جهنڊ جي ڇانو ۾ ويٺو. مٿي کي ٻانهن ڏني، رائفل پير ۾ رکي، گهڙي کن لاءِ اکيون ٻوٽي ڇڏيائين. آنجهي نه مانجهي، سنگتي نه ساٿي، آرهڙ ۽ جهولو. هن ڌرتيءَ کي چيو: "او ڌرتي! او ماتا! تنهنجي سيني تي دشمن جا پير، ڪپي ڇڏينداسين، وڍي ڇڏينداسين." هُو اٿيو ٿڪل ٽٽل، بوجهل بوجهل وکون کڻندو، پنهن جي اڻ کٽ سلسلي مان منزل جي تلاش ۾ اڳتي وڌندو رهيو. واريءَ تي ٿڪل پيرن جا نشان ٺهندا ۽ ڊهندا رهيا. واريءَ تان اٿندڙ پيرڪي ہو يان جڻ ڪنهن زنجير وجهي ڇڏي ڇڪيو. تنهن هوندي به هو هلندو رهيو.

"خبردار! بيهي رهه." پٺيان کو آواز آيو. هو تيزيءَ سان آواز طرف رائفل سڌي ڪري ويٺو، پر سامهون ڪو به ڪونه هو

”دشمن بزدل آهي“، هن سوچيو. ”دشمن للڪاري ٿو ۽ مقابلي لاءِ تيار ڪونه ٿو ٿئي.“ هن گهڙي ڪن انتظار ڪيو پوءِ آهستي آهستي وکون کڻندو اڳتي وڌندو رهيو. پٺيان ڪيري جي آواز ۾ گهوگهو پڌائين. هو جوش ۾ ڪاوڙ ۾ پٺ تي چڙهي مٿي ٿيو. هن جي سامهون هڪ نوجوان رائيفل ڪلهي تي رکيو، ڪيس ڏسي رهيو هو. هو ڏند ڪرٽيندو نوجوان جي سامهون ويو. نوجوان جي ڳاڙهي ڳل تي نڪاءُ لپاٽ ڪرايائين. ”تون بزدل آهين. للڪاري مقابلو ڪرڻ وارو نه آهين. تون هن مائيءَ جو لال نه آهين. هن مائيءَ جي ڪک مان پيدا ٿيل لال ڪي مارڻ به ايندو آهي ته مرڻ به. هو پٺ ڏيڻ نه ڄاڻن.“ هو يڪساهيءَ چئي ويو. نوجوان چپ چاپ بيٺو رهيو. ٻهريون دفعو هن جي اکين ۾ ٻه لڙڪ لڙي آيا، جڏهن ڳاڻيءَ جهڙي ٿلهي ڏرتي تي سج باهه جا الا پيو اڇلي، جڏهن هو اڄ ۽ پڪ ڪان بيحال دشمن آڏو جبل جيان بيٺو هئو، انوقت به هنجي همت کي لوڏو ڪونه آيو هو. هو ڪنڌ هيٺ ڪري ٻوٽي موٽيو. ”مون کان غلطي ضرور ٿي آهي پر تون منهنجا ٻه ٻه لفظ ٻڌندو وڃ“، نوجوان چيو. هن مڙي نوجوان کي ڏٺو، هن جي پرعزم چهري تي اجهان به نفرت جا نشان هئا. ”مون سمجهيو ته تون پاڻ پنهنجن سائين سان غداري ڪري، جيجل کي ڇڏائي پڳو آهين“، نوجوان چيو. ”مون توکي للڪاريو، اهو ڏسڻ لاءِ ته تون ٻاجهوڪڙ آهين يا مقابلو ڪرڻ وارو. پر جڏهين تو مڙي للڪار قبول ڪئي ته مان تنهنجي همت کي داد ڏنو.“ هن پنهنجي ٻانهن ڊگهي ڪئي ۽ نوجوان اچي هن کي ڀاڪر وڌو. ٻنهي جي منهن تي اطمينان ۽ سڪون هو. ”تون ڪافي ٿڪل پيو لڳين، مون سان هل، اسانجي گهر ڪجهه آرام ڪر. اسانجو ڳوٺ اهو سامهون آهي. ها، تون اهو به ٻڌاءِ ته تون پاڻ ڪير آهين، تون دشمن سان ڪيئن مقابلو ڪيو ۽ لوڻيءَ جي لڄ رکي.“ هو ڳوٺ موٽيا ۽ هن دشمن خلاف پنهنجي تازي ڪارروائيءَ جو بيان شروع ڪيو:

مان هڪ اسڪول ۾ ماستر هوس. منهنجو نالو وريام آهي. جڏهن منهنجو ديس ڌارين جي ور چڙهيو انوقت تمر جوان هوس. سڀئي ظلم ڏسندو هوس. جڏهين اسانجا پڪل فصل اسان جي ديس واسين کان کسيا ويا ۽ منهنجا ديس واسي به ڳوڙها ڳاڙي ڪنڌڙيءَ ۾ چپ چاپ ويهي رهندا هئا، اهو به مون ڏٺو ۽ جڏهين وري اسان کان جيجل جي لولي کسي ويئي ان وقت به ڪا ٻاڦور ٻاهر ڪانه نڪتي، ته مان اندر ئي اندر ڪڙهندو هوس. منهنجو تاريخ مان ايمان نڪري ويندو هئو ته هن ڌرتيءَ جي پيٽ مان ڪي ڌرتيءَ جي آزاديءَ لاءِ سر ڏيندڙ سورهيه به پيدا ٿيا هئا. مونکي اها به پرين ۽ ديون جي آکاڻين وانگر ڏند ڪٿا لڳندي هئي ته هن ڌرتيءَ تي به ڪو غيرت ۽ همت، وطنيت ۽ شجاعت جو پيغام ڏنو آهي. دشمن روز بروز چٽو ٿيندو پيو وڃي ۽ منهنجا ديس واسي آفيمين وانگر ٿيڙ پيا کائن. هڪڙو ڏينهن پوءِ اهڙو به آيو جو شهر شهر، ڳوٺ ڳوٺ ۾ جلسا ٿيا ۽ جلوس نڪتا. ”شال وسي هي ديس شال جيئي هي ديس اسانجو، شال جيئي هيءَ ٻولي، جيجل ڏني جنهن ۾ لولي.“

مون صدين جي پراڻي تاريخ وري پڙهي، مون کي کو نئون سج اڀرندو محسوس ٿيو. مون محسوس ڪيو ته هي- هن ديس تي ڇانيل اوندهه کي نهوڙي نيندو. جلوسن تي لٺين ۽ گولين جا وسڪارا اخبارن ۾ پڙهندو هوس. پر ذهن ۾ اهو سوال هميشه اٽڪندو هو ته هي معصوم هٿين خالي منهنجي ديس کي رتي ريٽو ڪري سگهون ٿا پر دشمن جو انت آڻي سگهندا يا نه؟ منهنجي سامهون هڪڙو هيءُ به واقعو ٿيو ته اسان جي اسڪول جي معصومن جلوس ڪڍيو. مان اسڪول جي دروازي تي بيٺو هوس. پوليس ٻارڙن کي جلوس ڪڍڻ نه ڏني ۽ معصوم، جيجل جي ٿڃ لاءِ نعرا ٻم هڻن پيا ۽ پوليس تي ٺڪر ۽ پٿر به اڇلين پيا. انهن پوليس گولين جي بوڇاڙ ڪئي. هڪڙي ابهم کي جنهن جو سيني ۾ گولي لڳي ته هو بولاٽي کائي اچي منهنجي پيرن ۾ ڪريو. مون کڻي هن کي سيني سان لاتو. هن جهيڻي آواز ۾ ڌرتيءَ جو نعرو هنيو ۽ اکيون پوري ڇڏيون. پوءِ هڪ واري اخبار ۾ پڙهيم ته ڪن ڏاڙيلن بئنڪ ڦري آهي. ٻئي واري پڙهيم ته ڪو پوليس جو ٿاڻو ڦري ويو. مون ۾ هنن نون ڏاڙيلن لاءِ چاهه پيدا ٿيو. اهڙا ڪيترا ڏاڙيل پيدا ٿي پون. ٻار ۽ ٻڍا، مرد ۽ عورتون. مان به ڏاڙيل ٿي ويس- منهنجي ديس جا اڻموٽ جوان. ان ڏينهن اسان چئن ڄڻن کي حڪم مليو هئو ته اسان دشمن کي کوراڪ ۽ بارود پهچڻ واري رستي کي ڪٽي ڇڏيون. پروگرام مطابق اسان واهه جي پل ۽ رستي جو حصو بارود سان اڏائي ڇڏيو- انوقت دشمن جي هڪڙي گشتي دستي اسان تي اوچتو حملو ڪيو منهنجا ٻه ساٿي اتي جو اتي شهيد ٿي ويا. مونکي ڄنگهه ۾ گولي لڳي. ۽ ٽيو ساٿي مونکان وڇڙي ويو. پاڻهن ٻئي مقابلي ۾ پيجي پيئي-

اوطاق ۾ هن کي بسترو وڇائي ڏنو ويو. هلڪو ڪاڏو به ڪارايو ويو ۽ پٽي ڪئي ويئي. شام جو جڏهن هو آرام ڪري اٿيو ته کنهن خابرو خبر آندي ته دشمن اڄ وڏي ڪٽڪ سان هن ڳوٺ تي حملو ڪرڻ وارو آهي چاڪاڻ ته دشمن کي خبر پهچي ويئي آهي ته محب وطن جو هي اهم اڏو آهي، انهيءَ ڪري اسان کي جلدي تياري ڪرڻ گهرجي ته ڳوٺ جيئن دشمن جي هٿ ۾ نه وڃي. سيئي جوان ڪم کي لڳي ويا. ڳوٺ کي بچائڻ لاءِ مورچا ٺاهڻ ۽ ڪي بارودي سرنگون کڻي گهڻو اڳتي ڳوٺ ڏانهن ايندڙ رستن تي وڇائڻ ويا ۽ پر پاسي ۾ مورچا ٻڌي ويٺا. ڪي وري ڳوٺ جي چوڌاري ان خيال کان ته متان دشمن ڦيرين کان بچي اچي ڳوٺ کان نڪري ته ان جو اتيئي انت آندو وڃي. ڪائنات ۾ خاموشي هئي. آسمان ۾ تارا ٽم ٽم پيا ڪن ۽ ڌرتيءَ تي تڏين ۽ تنڊين جو سريلو آواز هئو، ڪڏهن ڪنهن وڻ تي ويٺل پکيءَ جي پرن ڦٽ ڦٽ ڪئي ٿي. نه ته هئو جو سناٽو هو. آڌيءَ ڌاري جو لارين جي گڙگڙاهٽ جو آواز آيو ۽ محب وطن چوڪس ٿي ويا- لاريون سرنگن سان ٽڪرايون ته بارود جي ڌماڪن سان ڪائنات جي خاموشي ٽٽي پيئي. هوا ۾ بارود جي ڌپ اچي ويئي ۽ پکي وڻن تان دانهون ڪندا اڏاڻا. دشمن جون ٻه لاريون اڇلجي وڃي پرتي ڪريون جن ۾

باهہ پئي ٻري. محب وطن جي مشينن گنن ۽ رائيفلين سان دشمن جا ڪيترائي سپاهي ڌري تي پيا. دشمن جا باقي سپاهي مورچا ڇڏي ڀڄي ويا. دشمن جي ڀاري تعداد سان ٿورا محب وطن مقابلو ڪري رهيا هئا. رائفلن جي ٺڪائن ۾ اڳتي ڌوڪيندا ويا. محب وطن ديس جي ڌرتيءَ تان قربان ٿي چڪا هئا. جڏهن دشمن ڳوٺ کي ويجهو پهتو تہ ان مهل ٻره ڦٽي هئي. دشمن خوشيءَ ۾ مست اڳتي وڌي رهيو هو تہ گولين جي بوڇاڙ سان دشمن جا ڪيترائي سپاهي ڍهندا ويا. دشمن هن اوچتي حملي کان ڏڇي پٺ لڳو پر پوءِ پنهنجو گهڻو تعداد ڏسي وڌڻ لڳو. ٻنهي پاسن ڌانهن گولين جي گونجار هئي. وريام ۽ هڪڙي مورچي تا محب وطن کي هدايتون ڏيندو رهيو. محب وطن زوردار حملو ڪيو ۽ دشمن ۾ ڀاڪوڙو مچي ويو. جنهن وقت سج ڪني ڪڍي انوقت دشمن ڀوئتي هٽڻ لڳو. محب وطن هن کي ڌوڪيندا آيا. دشمن ڀيو وسيلو نہ ڏسي ڀڄي پيڇڻ لڳو. انوقت ڪا گولي وريام جو سينو چيري ڌرتيءَ ۾ جذب ٿي ويئي ۽ هو ٿيندا ڪوڙي ٻار وانگر آخري اوڀاسي ڏيئي جيجل جي جهوليءَ ۾ آهلي پيو –

مشتاق احمد شورو

ڪهاڻي

نيهن سندا ناسور

رشو رات مري ويو، سندس پونگي جي ٻاهران ماڻهن جو ميڙ لڳو پيو آهي ۽ هن لاءِ ڪوبه لڙڪ لاڙڻ وارو ڪونهي. ڇاڪاڻ ته سندس دنيا ۾ ڪير ڪونهي. سڀني جي چهرن تي غم جو ڪوڙو نقاب اوڍيل آهي. نقلي ڏک آهي، ٿوري وقت لاءِ ڪوڪلي رسم نڀاهي رهيا آهن. سڀ ڍونگ. ماڻهو جيستائين جيئرو آهي تيستائين سڀ سندس گلا غيبت ڪندا آهن. گاريون ڏيندا آهن. آواره، بدمعاش، غنڊو، لوفر، ڪافر، بيڪار ۽ بڇڙو سڏيندا آهن. گاريون ڏيندا آهن. مرڻ کانپوءِ سٺو شريف، نيڪ ۽ مومن سڏيندا آهن. جي خاصيتون نه هونديون آهن سي به مڙهيندا آهن. ڇاڪاڻ ته هو صرف لاش هوندو آهي. بي جان هڏن جو پڃرو. بي ڪمو مڙدو هوندو آهي، جنهن تي جيئرا ماڻهو رمارڪ هڻندا آهن.

رشو ننڍو هو ته ڊبل نمونيا ٿي پيس تڏهن ڊاڪٽر چيو هو ته، هن جا ڦڦڙ ڪمزور ٿي ويا آهن، جيڪڏهين ٻيڙيون پيتائين ته ڪنهن به وقت مٿس سلهه جو حملو ٿي سگهي ٿو.'

ان ڏينهن کان وٺي پٽس ڏاڍو خيال رکندو هوس. گهر ۾ ڪوبه ٻيڙي ڪون پيئندو هو، نه ئي هن جي منهن تي ڪنهن ٻي کي ٻيڙي پيئڻ ڏني ويندي هئي. سندن واهيءَ سومار پلجي هن جي سامهون ٻيڙي پيتي هئي ته پٽس سومار کي ٻه ٽي ڏک هڻي ڪڍيا هئا. ۽ رشو کي ڪڇ ۾ کڻي سمجهايو هئائين، "پٽ ٻيڙي خراب آهي. جيڪي ماڻهو ٻيڙي پيئندا آهن تن جو جگر سڙي ويندو آهي."

"بابا پوءِ سومار جو جگر ڇونه سڙي؟ هي ته سڄو ڏينهن پيو ٻيڙيون پيئي." هن پڇيو هو.

"ان جو جگر به هڪ ڏينهن سڙي رهندو. ڏس سڄو ڏينهن پيو رکو کنگهي ۽ ساوا، ساوا کانگهارا پيو اڇلي." پٽس سمجهايو هوس.

"بابا جگر ڪيئن ٿو سڙي؟ اندر ٽانڊو ته ڪونه ٿو وڃي. رڳو دونهون ٿو وڃي."

"پٽ دونهون اندر ويندو ته ان جي ڪري جگر ڪارائجي سڙي پوندو آهي." پٽس نرڙ تي چمي ڏيندي چيو هو.

"بابا جگر سڙندو ته ڇا ٿيندو؟"

"ماڻهو مري پوندو."

"پوءِ.... آئون ڪونہ پيندس." هن پٽس جي چانہِ ۾ منهن لڪائي چيو هو.

رشو سڄو ڏينهن ساران سان ڪڏندو هو. ساران سندن ڪمدار جي ڌيءَ هئي. پٽن تي، واهن جي ڪپن تي، ساون وڻن جي هيٺان، سونا جي پيڳن گهر ۾ سڄو ڏينهن گڏ رهندا هئا. هڪٻئي کي ڏاڍو پيئندا هئا. جڏهن به رشو جو پيءُ شهر مان ڪا شيءِ وٺي ايندو هو تہ رشو پهرين ساران کي ڪارائيندو هو، پوءِ پاڻ کائيندو هو. سانوڻ جي مند ۾ جڏهن واهہ وهي آيا هئا تڏهن ساران رشو کي چيو 'رشو واهہ وهي آيا آهن، هل تہ ڏسون هلي.' واهہ جي اپ ڪپري تان ساران جو پير ترڪيو. ڪرندي رڙ ڪيائين: 'رشو....' رشو واهہ ۾ لپ ڏنو. سومار ڊوڙي آيو. رشو کي ڪڍي ڪپ تي ويهاريائين. رشو وري پاڻ کي واهہ ۾ اڇليو. سومار رشو کي ڪٺي واهہ کان پري ڇڏي آيو هو. جڏهن ساران کي ڪڍيائين، ان وقت ساران مري چڪي هئي.

رشو ساران جي ڪٽ پرسان وهي رنو هو. ساران جي پانهن ۾ هٿ وجهي چيو هو. 'اٿي ساران تہ ڪڏون.... اٿي.... ساران.... ساران.... اٿي. اٿي نہ تہ آئون تو سان ڪاوڙجي ويندس.' پٽس جهلي ڪڇ ۾ ويهاريو هوس.

"بابا، ساران اٿي ڇو نٿي؟" هن پٽس کان پڇيو هو.

"ساران مري وئي آهي، مئل ماڻهو وري نہ اٿندو آهي."

"ماڻهو مري ڪيڏانهن ويندو آهي؟"

"خدا وٽ."

"خدا ڪٿي آهي؟"

"مٿي آسمان تي."

"بابا ماڻهو مرندو ڪيئن آهي؟"

"ان کي خدا ماريندو آهي."

"پر بابا ساران تہ مونسان ڪڏندي هئي، هاڻ مونسان ڪير ڪڏندو بابا تون خدا کي چئو تہ ساران کي نہ مار."

"خدا ڪنهن کي ماري وري جيئرو ڪونہ ڪندو آهي."

"بابا خدا جي ڌيءَ کي ڪير ماري تہ پوءِ؟"

"بابا، آئون وڏو ٿيندس پوءِ خدا کي ڪهاڙي هڻندس."

"نہ پٽ سٺا ٻار اهڙيون خراب ڳالهيون ڪونہ ڪندا آهن. نہ تہ خدا ڏمرجي پوندو. اڄ تائين خدا کي ڪير بہ ماري ڪو نہ سگهيو آهي."

"بابا، تڏهن خدا بہ ڪو قتل ڌاڙيل جهڙو آهي. قتل بہ رڳو ٻين کي ماري، ان کي تہ ڪير بہ نٿو ماري سگهي، ڪيئن نہ بابا." پٽس ڪوبہ جواب ڪونہ ڏنو.

ساران کي مقام ۾ ڏڪي جڏهن واپس وريا ۽ پنهنجي گهر آيو تہ رشو پڇيو هوس "بابا خدا ماڻهن کي چاقوءَ سان ماريندو آهي؟"

"نہ پٽ سندس وڏي ملائڪ عزرائيل کي اماڻيندو آهي تہ هن ماڻهو جو ساهہ ڪڍي اچ."

"بابا، ڀلا ڪو خدا کي نٿو ماري سگهي تہ وڏي ملائڪ کي تہ ماري سگهجي ٿو؟"

"نہ پٽ هو ڏسڻ ۾ ڪونہ ايندو آهي."

ان وقت ڏاڏينس مراقبو ڇڏيو هٿ ۾ تسبيح ڪنيو مُسلي تي ويٺي چپ چوريا، تنهن چيو، "پٽ کي منهن نٿو وجهين وري مٿن ڪافرن جون ڳالهيون پيو ٻڌائينس آئون تہ پانيان ٿي تہ نينگري تي ڪو شيطان جو ڇانلو پيو آهي. سڄو ڏينهن ٿو سائن وٽن هيڏان ڪڏي. نما شام مهل بہ سائن وٽن ۾ ٽنبڙيو پيو آهي. اونڌڙو آهي ڏاڍو. سٽ قرآن پڙهائي ڪني ڪرائي نہ تہ خدا جو قهر سڄي ڳوٺ تان ڪرندو. نينگري کي بہ جيئي شاهہ جو در پيٽائي اچ. خدا شل مٿي شيطان جو خانو خراب ڪري."

"شيطان ڪهڙو ٿيندو آهي ڏاڏي؟" هن پڇيو هو.

"بس ڪر ڇورا ڪافر، ٻين کي پيو گناهہ سان ڀرين." تڏهن سڏي پاسي ۾ ويهاريو هئائينس. چپ چوري ڪوسيون ڪوسيون ڦوڪون هنيو هئائينس ماڻس سدائين بيمار رهندي هئي. سڄو ڏينهن کٽ تي پئي هوندي هئي. ساران جي مرڻ ڪانپوءِ ماڻس جي پرسان وهي چيو هئائين، "اسان بابا کي چئو تہ هتان پڇي هلي، خدا ساران کي ماري ڇڏيو هاڻي توکي بہ ماريندو. پوءِ آئون اسان ڪنهن کي چوندس." چوندي اکين ۾ لڙڪ اچي ويا هئس. ماڻي ڇڪي ڇاتي سان لاتو هوس.

جڏهن پرواري شهر جي هاءِ اسڪول ۾ ڇهون درجو انگريزي پڙهندو هو. روز صبح جو اسڪول ويندو هو ٻنپهرن جو گهر واپس ايندو هو.

هڪ ڏينهن جڏهن گهر وريو هو تہ سندس گهر، گهر نہ ڦلهيار جو ڍير لڳو پيو هو. جنهن ۾ سندس ماءُ پيءُ سڙي رک تي ويا هئا. هو رک جي ڍير مٿان ڪريو ماڻهن ڇڪي هيٺ لاٿس رڙيون ڪيائين، ڪپڙا ڦاڙيائين. مٿو ڪاٺن تي هنيائين.

چاچي جي در تي وڃي ڪريو. مشڪل سان پڙهائي جو خرچ ملندو هوس اسڪول مان اچي سڄو ڏينهن نوڪرن وانگر ڪم ڪندو هو. اهو رشو جنهن ڪڏهن ڪاني پڇي ۾ اڏ بہ نہ ڪئي هئي، جنهن کي پاڻي پيا اوتي پياريندا هئا. سو رشو اڄ ٽڪر ڦٽين تي پلجي رهيو هو. ماءُ پيءُ جو لاڏلو سڪيلڌو رشو چاچي جي در جو نوڪر هو، جنهن تي سنجهي صبح جو لعنتون وسنديون هيون. جنهن رشو کي

ڪڏهن ڪنهن هٽ ۾ نہ لاٿو هو سو اڄ رات ڏينهن چاچي جا پادر ڪائيندو هو، گاريون پوندا جهليندو هو ۽ رڪن سڪن اوبارن تي پاڇي لڳو هو.

جڏهن چاچينس جو ڊراڙ ڏوڪڙن نہ ملڻ ڪري پڇي ويو هو. صبح جو رشو ڪتاب کڻي ٻاهر نڪتو هو، چاچينس ٺرڙ ۾ گهنڊو وجهي چيو: ”ڇورا اڄ تون مال ٻاهراڻي وڃ. ڊراڙ پينسان پڇي ويو حرامي.“

رشو ڪي لڳو تہ ڪنهن سندس ڳل تي زوردار چماٽ هڻي ڪڍي آهي. ڳل تي ڳاڙها ڳاڙها داغ ٿي پيا آهن. هن هٻڪي چيو،

”چ.... ا.... چا.... چا.... آئو.... ن.... تہ اسڪول پيو وڃان.“

”اندو ڪونہ آهيان ڏسان پيو. هڪڙو ڏينهن نہ وينديں تہ سنڌ جو چوٿون پايو ڪري پوندو! ماٺ ڪري مال سان وڃ نہ تہ چڱو ڪونہ ٿيندو.“ چاچينس اکيون ڏيکاريندي چيو هوس ڪتاب هٿن مان ڇڏائجي ويا هئس. اکين مان لڙڪ لاڙيندي وڃي مال جي ڪڙاءِ لاٿي هئائين. مال کي وٺي جڏهن مقام وٽان لنگهيو هو، مال ڇڏي ڊوڙي وڃي ساران جي قبر مٿان ڪريو هو. سڏڪا ڀري چيو هئائين، ”ساران اٿي اڄ تہ ڳالهائي ساران. منهنجا ماءُ پيءُ مري ويا تہ بہ تو نہ ڳالهايو هو. اڄ تہ اٿي ڏس تنهنجو رشو هاڻي چاچي جو نوڪر آهي. ساران جيڪو رشو توسان ٻ وڙون پائيندو هو سو رشو مري ويو آهي ساران، ساران تون ڪجهہ بہ نہ چوندينءَ، تون نہ ڳالهيندينءَ ساران.“

سڄو ڏينهن قبر مٿان پيو رهيو مال وڃي چاچينس جي ٻنيءَ ۾ پيو، هاري چڙيون بہ ڏنون هئس ۽ شام جو چاچينس کي اچي چيو هئائين، ”رشو حسين واري نمبري سڄي ڀيلائي ڇڏي. پاڻ سڄو ڏينهن مقام ۾ ستو پيو هو. چاچينس خارن مان ٻہ ٽي چماٽون. واهي ڪڍيون هئس. ان رات ڪان وٺي جو رڙيون ڪري اٿندو هو. ڏاڏينس، چاچينس کي چيو هو، ”هن مئي کي گهر مان ڪڍي ڇڏ نياڻي ماءُ پيءُ جو سر وڃايو. هاڻي اسان غريبن جي سرداري اچي ٿيو آهي. شل مٿانس ڪري. خدا شل سندس سر ڪيڏانهن وڃائي. هن غريبن ڪهڙو ڏوهہ ڪيو آهي. هن کي گهر مان جهٽ ڪڍ مٿان پاڻ غريبن ٻچڙيوالن تي نہ قهر ڪري. خدا شل جڳ جي ٻچن کي بچائي. ان سان گڏ مون ڏهاڪن کي آنڊن جي ڏکئي ڏينهن کان رکي وٺي.“

پوءِ جڏهن بہ رڙيون ڪندو هو ان وقت چاچينس ڏاڍي مار ڏيندو هوس.

سورن سان مئترڪ فرسٽ ڪلاس ۾ پاس ڪئي هئائين. ڏاڍو خوش ٿيو هو، سوچيو هئائين تہ هاڻي چاچي جو گاريون پوندا نہ سهندو. هاڻي ڪٿي نوڪري ڪري پيٽ پاليندو. سکي حياتي گذاريندو. وڏيون آسون کڻي پر وارن شهرن ۾ نوڪري لاءِ

ويندو هو. پر رکو جواب ملندو هو. اها ئي پربل، پربل دل کئي مايوس ٿي هنڌ تي ڪري پوندو هو صبح جو وري نيون آسون نيون اميدون ساڻ کڻي ويندو هو.

نيٺ چاچينس چيس، ”رشو تون هالي پنهنجي ڪتي ڪمائي جيڏو ٿي ويو آهين. پنهنجي گهر اسين توکي ڪيترا ڏينهن کارائينداسين اسان وٽ ڪي لکن جا کوهه کونهن غريب ماڻهو آهيون ۽ چاڙهيون. ”پاڻ نه پاري ڪتا ڏاري“ مٿان وري تنهنجي چلي. پهرين سرڪار مان ايترا ته قرض ڪنيا جو زمين ۽ مال سڀ نيلام ٿي ويس. تنهنجي سنڀال لاءِ اسان کي کهڙا لکا ڏئي ويو هو.“ هن سوچيو چاچا ٺيڪ ٿو چوي. بابا جي زمين ۽ مال ته نيلام ٿي ويا باقي ڇا رهيو آهي ڳوٺ ۾ اجايو چاچي جي مٿان بار ٿي ڪريو آهيان هو اڳي بيزار ٿيو آهي. ڇڄي وڃي ڪنهن وڏي شهر پيڙو ٿيان وڏي شهر ۾ ڪانه ڪا نوڪري ملي ويندي. گذران پيو ٿيندو.

پوءِ ڪجهه پيسا هٿ ڪري حيدرآباد آيو. ٻوهڻ واهه جي پاسي ۾ هڪ پونگي هٿ لڳي ويس. نوڪري لاءِ ڀٽڪيو. انٽرويو ڏنائين، آفيسرن وٽ ويو، وڏن ماڻهن کي نوڪري لاءِ منٿون ڪيائين، پر ڪٿا دلاسا، ڪوڙا آسرا، رکا جواب لائبريرين ۾ وڃي اخبارن ۾ نوڪري جا اشتهار ڏنائين. درخواستون ڏنائين. هر هنڌ ڀٽڪيو. جڳهه جڳهه تي ڌڪا کاڌائين. آس ۾ سڙيو، درن تي ٻيٺو. نماڻيون اکيون کڻي ڏنائين. جن ۾ دعا لاءِ آس هئي، رحم جي ٻيک لاءِ اميد هئي. پر هن لاءِ هر هنڌ ناڪامي هئي جڏهن ڪو انٽرويو ڏيندو هو. انٽرويو کانپوءِ خوش ٿيندو هو سوچيندو هو، ”ٻيا سڀ مون کان گهٽ هئا مون فرسٽ ڊويزن ۾ ميٽرڪ پاس ڪئي آهي. ٻيا هئا پاس ۽ ٿرڊ ڪلاس وارا ڪورا چٽ. منهنجي مقابلي ۾ ٻين جو General Knowledge به ڪمزور هو مون سڀ جواب ٺيڪ ڏنا هئا. اڳئين پيري ته آفيسر کي هو پنهنجو مائٽ ڪٿلو تنهنڪري مونکي Reject ڪري ڇڏيو هو. پر هي آفيسر ته ڪڙڪ ٿي ڏٺو ڪنهن جي سفارش به هڏن جهڙو ڪونه هو، ليڪن ڪجهه ڏينهن کانپوءِ اميدن جا ڏيئا هڪ ئي ڦوڪ سان اجهامي ويندا هئا. آس جا محل ٽوري هوا جي جهوٽي سان ڊهي ڪنڊ تي ويندا هئا. رشو وري اميدن جي ڏيئن ۾ تيل وجهي ٻاريندو هو. وري آس جي محلن جي مضبوط اوساري ڪندو هو. اهڙي مضبوط ٿين کانپوءِ به ڊهي پٽ تي ويندا هئا. ڏيئا اجهامندا ۽ ٻرندا رهيا. محل جڙندا ۽ ڊهندا رهيا.

سندس پونگي جي سامهون واري پونگي ۾ چوڌري نورالدين رهندو هو. پنهنجين ٻن جوان ڌيئن کي پرائيويٽ هلائيندو هو. سندس ننڍي ڌيءَ غزالا رشو کي ڏاڍي وڻندي هئي سوچيندو هو هڪ رات آئون به گهرابانس پر سؤ روپين جو خيال ايندي ئي ماٺ ٿي ويندو هو. سوچيو هئائين ته جڏهن نوڪري ملندي ته پهرين پگهار مان هن ڇوريءَ کي وٺي ايندو سڄي رات عيش ڪندو. صدين جي اڃ کي اجهائيندو. هن ڪڏهن به عورت جي بدن کي ويجهو ٿي نه ڏٺو هو. پر جڏهن خيال ڪندو هو ته

بٽ مان ميسراڻ نڪري وينداهئس. هڪ ملو ملو درد محسوس ٿي لڳندو هوس. هڪ پيري هن سندس پرواري بونڪي ۾ پٺاڻ جي زال کي ڏٺو هو. سندس گورو بدن ڏسي رشو جي زبان سڪي ويئي هئي. لنگون ڏکڻ لڳيون هيون. چاهيندي به در تان هٽي نه سگهيو هو.

نورالدين کي پٽ به آهي جيڪو چار پيرا ميٽرڪ ۾ Fail ٿيڻ کانپوء هن سال ڪلاس ۾ پاس ٿيو هو. پر اچس لفافي تي انگريزي ۾ لکڻ ائڊريس به ڪونه باقي انگريزي فلمن جا پوسٽر ۽ اداڪارن جا نالا جهٽ پڙهي ويندو آهي. هن ماڙي ۾ رشو ڪانسواء ٻيو انگريزي پڙهل ڪونهي. انڪري جڏهن به ڪا انگريزي فلم ڏسندو هو ته رشو کي گهليندو هو ته فلم جي باري ۾ پنهنجن خيالن جو اظهار ڪري. رشو کي فلمي واقيات ڳالهيون نه وڻنديون آهن. انڪري رشو کي جڏهن خبر پوندي آهي ته قلمبخش صاحب فلم تي ويو آهي ته پوء رشو رات جو دير سان گهر ايندو هو. پر جيڪڏهين ور چڙهي وبس چوندو "يار اچ Marrlage Itation style ڏسي آيس صفا بور هئي رڳو صوفيا لارين جي ڪري ڏسڻ ويس. سالي وٽ ڪندو حسن آهي ڇا!! اصل ڪهي پئي. مونکي اصل ۾ جاسوسي ۽ ڌماڌاري جون فلمون وڻن Banco for gold Killer دنيا جي بهترين فلم هئي." هن کي اسڪر ايوارڊ ملڻ گهرجي ها پر اهڙين فلمن جو قدر ئي ڪونهي. رشو جند ڇڏائڻ لاء چوندو هو. "يار لاچڙي ڪم سان پيو وڃان وري ٻي پيري ملنداسين" رشو سوچيندو هو. اجايو هن سان اچي ڦاٿو آهي.

هي ياڻ کي بيحد حسين تصور ڪندو آهي چوندو آهي ته مارلن براندو منهنجي قدمن جي خاڪ آهي. پٽس کي چوندو آهي "بابا آئو Hallywood ويندس اتي International هيرو ٿيندس پوء پاڻ پيلن کي پرائيويٽ ڪونه هلائيندا سين..."

قلمبخش صاحب جاسوسي فلمن جي هيرن وانگر. پوائنٽين شڪلن وارن ماڻهن جو پيڇو ڪندو آهي. انڪري به لي دفعا بدمعاشن جي هٿان پادر کائي چڪو آهي. فلمي محبت ڪندي ڇوڪرين جا سينڊل کائي چڪو آهي چوندو آهي ته اجا هڪ دفعو لڳي ته سلور جوبلي پوري ٿي وڃي.

جڏهن اخبار ۾ ڪلارڪي جي جاء لاء اشتهار آيو هو ته نورالدين پٽس کي چيو ته نوڪري وڃي ڪر. پر هن انڪار ڪيو ته آئون International هيرو سو وري سوا سؤ واري ڪلارڪي جو ڪريان پاڻ بک ٿورئي ٿا مرون پيڻون ايترو ٿيون ڪمائين مونکي ڪهڙو لاچار لڳو آهي جو نوڪري ڪريان."

پٽس سمجهايو هوس "پٽ گهر جيڪو پئسو اچي سو سٺو. سنڌين وانگر بيوقوف نه ٿي. سنڌي نوڪري نه ڪندا آهن هڪيو ته هو ڪپن. رڳو عيش ڪري ڇاڻن پنهي ڇوڪرين جا گراهڪ سڀ سنڌي آهن. تون عقل وارو آهين."

تڏهن هُن مس مس وڃي نوڪري لاءِ راضي ٿيو هو. نورالدين پنهنجي ڳوٺ جي وڏي آفيسر کان چٺي لکائي آيو هو.

انٽرويو جي ڏينهن آفيسر هن کان پڇيو، ”آمريڪا پاڪستان کي ڪهڙي مدد ڏيندو آهي؟“

”Sir آمريڪا پاڪستان کي بهترين جاسوسي ۽ ماراماري جي فلمن جي مدد ڪندو آهي.“ هن ٺهه پهه ورائيو هو.

”هانگ ڪانگ ڪٿي آهي؟“

”Sir اهو ته ڪانگن جو ملڪ هوندو، اتي ڪانگ رهندا هوندا.“ هن کلندي جواب ڏنو هو. آفيسر پڇيو هوس، ”چني چٺي ڏئي پڙهيو آهين ڇا؟“

”نه Sir ڦي معاف هوندي هئي.“ هن ورائيو هو.

”هوچي منهه ڪير آهي؟“

”سائين اهو ته ڪو مکين مارڻ جي دوا جو نالو آهي. ڪنهن فلم جو نالو پڇو.“

”تنهنجو General Knowledege. ڪمزور آهي.

”ايڊيٽ بيوقوف Gate out “ آفيسر بگڙجندي ڪڍي ڇڏيو هوس.

رشو سڀ جواب ٺيڪ ڏنا هئا. آفيسر سندس منهن ۾ ڏنو ڇڻ چوندو هجي، نوڪري ملڻ نه ته ڪي گهرجي پر هن دور ۾ ڳڌهن کي ڳج پاراٻا پيا وڃن.“

رشو سوچيو هو ته نوڪري هڪ سونکي ملندي هن چوڏريءَ جي ٻچي واهيات جواب ڏنا هئا. ٻون سڀ ٺيڪ جواب ڏنا آفيسر کي ڏاڍا وڻيا هئا. هن سونکي شاباس به ڏني هئي.

پر نوڪري جو آرڊر نورالدين جي پٽ کي مليو هو. رشو جي آس جو محل پرزا پرزا ٿي چڪو هو. هن سوچيو هو ته هاڻ ڪيس عمر پر نوڪري نه ملندي هن نوڪرين جا آسرا لاهي ٻوڙي وڃي مزدورن جي. ميڙ ۾ شامل ٿي نعرا هنيا هئائين. انقلابي جلسن ۾ وڃو اتي نعرا هنيائين. هر هنڌ هر چونڪ تي Socialism جا نعرا هنيائين. دوستن سان اٿندو ويهندو هو. ڪچهري ڪندو هو. وڏا وڏا بحث ڪندو هو. اٺن وقت ٻڌسا آڏارا ڪندو هو. ڪين آسرو ڏيندو هو ته ٻس زمين سان فصل لهندو بابا ڏوڪڙ موڪليندو نه واپس ڪندو' دوستن کي هن جون ڳالهيون سٺيون لڳنديون هيون. ڪي ڪ ٻن ٻڌي روئيندا هئا، کلندا هئا ۽ داد ڏيندا هئا اٺن وقت پويان ڳاريون پونديون ڏيندا هئا. هن جي غير حاضري هر ڪنهن کي کٽڪندي هئي. هوٽلن ۾ ويهندو

هو ٻين جون چائيون پيئندو هو. ان جي بدلي ۾ ڪين انقلابي ڳالهيون ٻڌائيندو هو. ملن ۾ ويندو هو مزدورن کي ڀڙڪائيندو هو. انهن کي گڏ ڪري انقلابي تقريرون ڪندو هو. هڪ ڀيري هڪ دوست سان جهڳڙو ٿي پيس چي: توهان سرمائيدارن جا ڪفن چور آهيو. ذليل چاپي جا انڌا گهوڙا آهيو، اوهان سرمائيدارن جا پاليل آهيو ڪجهه ڏيندا آهن تڏهين انهن جي پاران نعرا هڻندا آهيو. ڪڏهين ڏيڻ بند ڪندا آهن ته ڪين گاريون ڏيندا آهيو. توهان مفاد پرست آهيو. اوهان خدا ۽ رسول کي پنهنجي Exploitation لاءِ ڪتب آڻيو ٿا توهان Vested Interest (مستقل مفاد) جا عادي آهيو." ڪاوڙ مان اٿي هليو ويو هو. رستي ۾ سوچيو هئائين ناحق هن سان وڙهيو. هي ته ٻئسا اڌ ڳالهه سان اوڏارا ڏيندو هو. انسان جذبات ۾ اچي الا مجي چاهي چا ڪري ٿو ويهي. ان رات کيس ننڊ نه آئي هئي سوچيائين ته اٿسهنڌڙ Unbearable ڳالهيون ڪري ڇو ڪنهن کي ڏکوئجي. من ۾ آيس ته وٽانس معافي گهري. پر هن کي ٻي اڳيان جهڪڻ پسند نه هو. معافي وڻ جو هي عادي نه هو.

دوستن سان گڏ هاڻي سگريٽ پيئڻ لڳو هو. ڪجهه ڏينهن ڪانپوءِ کنگهه شروع ٿيس. کنگهه زور وٺندي ويس پر پوءِ به جلسن ۾ ويندو هو. سگريٽ پيئندو هو. تقريرون ڪندو هو. نعرا هڻندو هو. "اچو ته گڏجي غريبن جي تقدير بدلايون. مسڪينن جي پگهر ۽ رت جي ٻورهئي تي عيش ڪندڙن خدائن جا ڪنڌ ڀڃي ڇڏيون."

هاڻي رهيل پرائيون خميسون به ڦاٽي ويس. ٻه، ٻه ڏينهن بک ۾ گذارڻ لڳو. جيڪي اوڌارا ڏوڪڙ ملندا هئس تن سان ردي وارن وٽان ڪارل مارڪس ۽ لينن جا ڪتاب وٺي پڙهندو هو.

رشو منڪسم گورڪي جي زندگي جي ڪهاڻي ۾ پڙهيو ته گورڪي هميشه مصيبتن ۾ گهيريل هوندو هو. بکن ۾ پاهه ٿيندو هو روزگار جو فڪر هوندو هئس. تڏهن هن جو حوصلو بلند ٿيو هو. هن سوچيو ته نيٺ ته اميدن جا ڏيئا ٻرندا. نيٺ ته بکون ختم ٿي وينديون. نيٺ ته انسان پيٽ ڀري کائيندو. نيٺ ته انسان آساني سان اڳتي وڌي سگهندو. نيٺ ته ظلم جا ڪوٽ ڪري پوندا. نيٺ ته جڙتو خدائن جا ڪنڌ ڀڃي پوندا. ظلم کي ڪا بقا ڪانهي ظلم هميشه هوندو آهي ڪک جيان هلڪو.

جلسي تان موٽي پوئنگي ۾ آيو هو ته زور زور سان کنگهه جو دورو پيس. ڇنل کٽ جي پڳل پائي ۾ ٻئي هٿ وجهي کنگهيو هو. کنگهه ذري ساعت لاءِ به نه گهٽيس. سوچيائين، ڏوڪڙ به ڪونهي جو دوا وٺان. کنگهه اصل وڃائي وڌو آهي ماڳئين ساهه ٿو نڪري. اٿي کيسا ڦوليا هئائين ڪتابن جا پنا اٿلايا هئائين پر ڪٿي ڪوڙي پائي به هٿ ڪانه لڳيس. پڳل ٽرنڪ سرڪائي پري ڪئي هئائين اتي پائلي

ٻني هئي 'ٻاٹلي' هن جي اکين ۾ چمڪ اچي ويئي هئي. هٿ وڌائي ٻنهي تان ٻاٹلي کڻي هٹائين 'کير ٿي وهندو ڪاڙهو ولي تو پيان من ڪا ٿاپر ٿئي ٻو ٻاٹلي تي ساوا ساوا لڪا آهن کير ڪونه وٺندو' 'نه هينئر رات آهي ڪنهن پوڙهي پاساري کي ڏينداس' هن من کي آٿت ڏنو هو.

ٻاٹلي کڻي پونگي ڪان ٻاهر نڪتو هو. رستي تي کير ٻه ڪو نه هو. ڪو ڪتو بک ڪان ڪوڪاٽ ڪري رهيو. رستي جي موڙ وٽان هڪ ڪاليجي ڪڪي هٿ ۾ ڪتاب کنيو پيئي آئي. سندس پويان ٻه دليپ ڪمار ڪٽ ڇوڪرا جن جي خميس جون ٻانهون ڪلهن تائين کنجيل هيون. گلو بٽڻ کان بي نياز سوڙها نيلا سوٽ ڪڙين ڪان مٿي پير ۾ چنل رهڙ جا چمپل کڇيءَ ۾ چئمن آني وارا سولي رومال پيا هئن وڏا وار نرڙ تي لٽڪيل هوئن پاڻ کي بيحد Handsome ۽ Smart تصور ڪري ڇوڪري پويان فلمي گانا ڳائيندا ۽ ڦريون پائيندا پيئي آيا. رشو جو پٽر تان پير ٿڙيو ڇوڪري سان وڃي لڳو هو. ڇوڪري جي هٿ کي رڙ نڪتي ڪتاب هٿن مان ڪري پيا هئا. رشو جي واتان بي اختيار نڪري ويو هو Excuse me پويان ايندڙ ڇوڪرن رنپ ڪئي ٻه مضبوط هٿ وڌيا رشو جي ڳچي ۾ چمڪ جيان چنبڙي پيا هڪ زوردار ٺونشو هوا ۾ زوزٽ ڪندو ڪاڏي وٽان لڳس ٿڙندو نالي ۾ ٺونين ڀر وڃي ڪريو هو. هڪ ڇوڪري ڇوڪريءَ کي ڪتاب پٽ تان کڻي ڏنا هئا. ٻئي چيو "ٻراٻن ڇوڪرين سان هٿ چراند ڪندي شرم نٿو اچئي. پنهنجي ماءُ ڀيڻ ڪونه آئني ڇا؟" ڇوڪرا رشو کي ڇڏي ڇوڪريءَ پويان گانا ڳائيندا ويا. رشو جون ٺونليون رهڙجي ويون هيون. رشو کي ڏاڍو خار کنيو هو سوچيائين ته هنن سالن کي ڪڇو ڪانئي ڇڏي. هن بي عزتي جو وير ضرور وٺي ها پر ڪجهه ٻه نٿي ڪري سگهيو.

ٻاٹلي کي پاساريءَ اٿلائي پٿلائي ڏٺو هو 'هي هي هي سائين هي ته خراب آهي هي ڪا ڏيو." پاساري ڇمڇاڳيري ڪندي ڳاڙها ڳاڙها ڏند ڏيکاريا.

"هي.... هي ته مون وٽ ڪونهي." هن ڦلڙو منهن ڪري چيو هو.

"ڪونهي ته هل نڪو. ڪاڙهو ڪونهي." پاساري رکو ٿي چيو هو.

"آئون بيمار آهيان" هن ذري ڪهٽ ليلائيندي چيو "ٻسو ڪونه اٺم مهرباني ڪر."

پاساري ٻاٹلي کي اڇليندي چيو هو 'وڃي ڪماءِ ڏٺو متو لڳو پيو آهين پنندي شرم نٿو اچئي." رشو ڳاڙهو ٿي ويو هو هن هٿ وڌائي پاساري جي ڳلي ۾ وڌا پاساري جو وڏو پيٽ ڦوڪڻي جيان ڦوڪجي آيو هو. اکيون نڪري پيس. وات ڦاٽي پيو هرس جنهن مان ڳاڙهي ڪڪ ٽماٽ سان ڳڙي اچي مولي پربل ڪمڊ تي پئي هئس. رشو پاساري کي اڇلي ڏني متو وڃي ڏهن ساه نڳو هئس. پاسي ۾ بيٺل

اجرڪ جي پتڪي واري ڪاڙهو وٽي رشو کي ڏنو. هن جي من ۾ آيو نه ڇني، مان پينڙات ڪو نه آهيان پر ڇني نه سگهيو ڏڪندڙ هٿن سان ڪاڙهو وٺي پونڪي ۾ آيو هو.

ڪنگهه اپتري وسامند ڪاند ڏينس جو ڪاڙهو ٿاهي پيئي. ڪنگهه جيئن پوءِ تيئن زور وٺندي پي وئس ڪکن جي پٽ کي جهلي ڪنگهيو هو. پٽ تي تريون کوڙي ڪنگهيو هو. ڪنگهه نه گهٽيس. وڌندي ٿي رهي. ڪاٺيون ٻارڻ لاءِ مٿومونو هنيائين پر ڪاٺيون نه ٻريون.

هن ڪنڌ مٿي ڪري چيو هو 'اي خدا مون تنهنجو ڪهڙو ڏوهه ڪيو آهي. تو وٽ رحم جو ذرو به ڪونهي جو آهي سو پنهنجن پيارن امير جي ٻانهن لاءِ آهي. اسان غريبن لاءِ صرف ظلم ئي بچيو آهي نسورو ناحق."

ڪاڙهو پٽ تي پيو رهيو. سڄي رات ڪنگهيو هو. تاري اڀري مهل رت جي الٽي آيس. هن وات تان هٿ ڦيريو سڄو هٿ رت سان ڀرجي ويس. هٿ ڏسي چيو هٿائين 'خدا تو نيٺ پنهنجو وير پاڙيو نه. مون اڄ تنهنجي Superiority کي مڃيو آهي." ۽ دفعا الٽي آيس پوءِ بيهوش ٿي پٽ تي ڪري پيو هو.

صبح جو سج نيون اميدون نئين روشني کڻي اڀريو آهي. پر غريبن جي پونگين ۾ اڃا به رات هئي. اڃا به اونڌهه هئي، اڃا به ڪاري ٻاٽ هئي جا صدين کان رهندي آئي هئي ۽ آهي. ان گهگهه اونڌهه ۾ هو صدين کان هٿوراڙيون ڏيندا رهيا آهن. سوجهري جي آس ۾ زنده رهندا آيا آهن من ڪٿان ڪو روشني جو ڪرڻو اڀري. ڪٿان ڪا روشني نظر ايندي به آهي ته روشني وارا انسان ان کي بند ڪري ڇڏيندا آهن. رشو به ان سوجهري جي آس ۾ پتڪيو هو پتڪي ٻاڻ هميشه لاءِ اُن گهگهه اونڌهه ۾ گم ٿي ويو هو. جنهن اونڌهه مان ڪير به نه ليندو آهي.

آهستي آهستي سندس پونگي جي ٻاهران ماڻهو ڪٺ ٿيڻ لڳا آهن.

"ويچارو ڏاڍو سٺو ۽ شريف ماڻهو هو. پاڙي ۾ ڪڏهن ڪا ڪچي ڳالهه ڪانه پڌيس."

"آهيس به ڪير ڪونه نالو به الاهجي ڇا آهيس؟"

"نالو ته رشيد هوس. هو به ويچارو بي روزگار. نوڪري ڪانه ٿي مليس سڄي رات ڪنگهيو هو."

"اسان جهڙا پوڙها مرضيل پيا تگن، اهڙا جوان جهاڻ ڇوڪرا مريو وڃن جن دنيا ۾ ڪجهه به ڪونه ڏٺو، خدا جي قدرت جا راز آهن." هڪ پوڙهي مٿي تي هٿ ڏئي چيو.

"خدا جو پيارو نيڪ مومن ٻانهو هو. تڏهن ته بنا ڏک سور جي آڪاري پارڪئينس." مولوي صاحب فتوا ڏني.

”خدا شل سين کي اڪاري پار ڪري.“ هڪ ماڻهو پٺ تي وڌندي چيو. مولوي صاحب فاتح نموني ڏيڍ فٽي ڏاڙهي تان هٿ ڦيريو.

پرهان ۾ همراهه ويٺا هئا، ”وه سالا سنڌي رات ڪو مرگيا. رات ڪو نو سالي ني نيند خراب ڪر دي ٿي.“

”اري ڪون وه ديوآنند هيري جيسا، اچا هوا مرگيا تو سالا هيرا هوجاتا.“

رشو رات مري ويو سندس پونگي جي ٻاهران ماڻهن جو ميڙ لڳو پيو آهي. پر هن لاءِ ڪوبه لڙڪ لاڙڻ وارو ڪونهي. ڇاڪاڻ ته سندس دنيا ۾ ڪير ڪونهي. سين جي چهرن تي غم جو ڪوڙو نقاب اوڍيل آهي. نقلي ڏک آهي ٿوري وقت لاءِ سڀ ڪوڪلي رسم نباهي رهيا آهن. سڀ ڍونگ آهي. ماڻهو جيستائين جيئرو آهي تيستين سڀ سندس گلا غيبت ڪندا آهن. گاريون ڏيندا آهن آواره، غنڊو، لوفر، ڪافر ۽ بچڙو سڏيندا آهن مرڻ ڪانپوءِ سٺو، نيڪ شريف ۽ مومن سڏيندا آهن جي خاصيتون نه هونديون آهن سي به مٿان مڙهيندا آهن. ڇاڪاڻ ته هو صرف لاش هوندو آهي. بي جان هڏن جو پڃرو. بي ڪمو مڙدو هوندو آهي. جنهن تي جيئرا ماڻهو رمارڪ هڻندا آهن. پرهان لاش پيو آهي. انسان جو لاش رت ۾ ٻڏل لاش جنهن جي چوڏاري چميل آهن رت جا ڏٻا جنهن ۾ ڌٻجي ويئي آهي ڪاڙهي جي پڙي——.

●

پکا پکڻ سامونڊا اوري اَچي اَڏ

شام جو وقت آهي، سج سڄي ڏينهن جي مسافري ڪري ڪانپوڙ، ٿڪجي هاڻي سمنڊ لاءِ سامهون جبلن ۾ لڪي رهيو آهي. هو پنهنجي پٺيءَ ۾ آب جي وڻ کي ٽيڪ ڏيو وينو آهي. وڻ تي جهرڪيون چين چين ڪري، هڪ ٻئي سان وڙهي سمنڊ جي لياري ڪري رهيون آهن. ڳوٺ جا ماڻهو ٻيڙن تي درياه تان پاڻي ڀري موٽي رهيا آهن. ٻيڙن کي ڳچيءَ ۾ گهنڊڻيون پيل آهن، جن جو هلڪو هلڪو آواز هن خاموشي واري ماحول ۾ ڪن کي وڻي رهيو آهي. ٻنين ۾ هاري سڄو ڏينهن زمين کيڙي، هينئر پنهنجن ٻيڙن کي ونيو گهر ڏي وڃي رهيا آهن. ڳوٺ جا ڪتا ڪين ڳوٺ ۾ گهڙندو ڏسي، اوپرو سمجهي ڀونڪن ٿا، پر سندن ٽڙي ڏيڻ تي خاموش ٿي، پڇ هلائيندا سندن پنيان ڊوڙن ٿا. شام جون هي سڪون واريون گهڙيون ڪيس ڏاڍيون وڻنديون آهن. هو انهن سهڻن نظارن کي اکين ۾ سمائڻ جي ڪوشش ڪري ٿو. سندس نظرون دور آڪاش ڏي آهن.

سچ کي جبلن جي پنيان پڌندو ڏسي، ڇڻ سندس دل ۾ پڌڻ لڳي. سندس من جو پکيڙڙو اداسين جي سمنڊ ۾ غرق هو. کيس سدائين ائين محسوس ٿيندو هو، تہ سندس روح صدين کان وٺي اداس رهيو آهي. ڄڻ سندس روح ازل کان وٺي جنم جنم جي چڪر جي ڦيرگهير ۾ بہ سدائين غمگين رهيو آهي.

هو روز پنهنجون اداسيون ۽ ڏک پنهنجي من ۾ سمايو، اچي هن وڻ جي هيٺان ويهندو هو. اچ کانوٺي نہ، پر سالن کان سندس اهو دستور ٿي ويو هو تہ هو روز هتي اچي پنهنجي شام گهاريندو هو. هن وڻ هيٺان ويهي، کيس گهڻو سڪون ملندو هو. هن وڻ جو پوکيندڙ بہ پاڻ هو. ننڍڙي هوندي هن، ڪملا ۽ شيام پنهنجن هٿن سان انب جو ڪوڪلو هنيو هو، جو ڪجهہ ڏينهن کانپوءِ سلي جي صورت ۾ سندن اکيان اپري آيو هو. هو سڀ ان ڏينهن ڪيترا نہ خوش ٿيا هئا، ان انب جي بوٽي کي ڏسي! جڏهن هو جوان ٿيا، تہ اهو انب جو بوٽو بہ وڏي وڻ ٿيو هو. ڪنهن ٿي پاتيو تہ هڪ ڏينهن اهو ساڳيو وڻ تہ بيٺو هوندو، پر سندس پوکيندڙ ڪملا ۽ شيام کيس ڇڏي هليا ويندا.

هو ماضيءَ جي يادن ۾ گم هو. اهي ڏينهن، اهي راتيون ۽ اهي گهڙيون ڪاٿس نہ وسريون هيون، جن سان سندس ماضيءَ جون يادون وابستہ هيون. ننڍي

هوندي هو پنهنجي سائين شيام، ڪملا، رام ۽ موهن وارن سان گڏ اسڪول ۾ پڙهندو هو، ته اُن وقت به هو انهن سائين سان گڏجي ڪيئن نه سوراج جا نعرا هڻندو هو! سڀ گڏجي سوراج جا گيت ڳائيندا هئا ۽ گهرن جي ڀتين تي نعرا لکندا هئا. کيس اهو ڏينهن به ياد هو، جڏهن هو ۽ سندس سائي اسڪول مان ڀڄي، ڳوٺ جي اسٽيشن تي ويا هئا، ڇو جو ديش جا وڏا اڳوان پير واري شهر ۾ وڃي رهيا هئا. اسٽيشن تي گهڻ ماڻهو هئا، گاڏي آئي ۽ هي به پين سان گڏجي نعرا هڻندا، ريل جي گاڏي ڏي پڳا هئا. ته ڪارين ڏاڙهين سان جوڙي جا ڪپڙا پاتل، انهن ماڻهن تقرير به ڪئي هئي. هن اڳتي وڌي ساڻن هٿ به ملايو هو. کيس ڪيڏي نه خوشي ٿي هئي ان وقت!

جڏهن هو اسڪول مان نڪري ڪاليج ۾ داخل ٿيا، ته اتي ته ويتر همن باه ٻاري ڇڏي هئي. ڪاليج ۾ پڙهندا ته ڪو نه هئا، باقي جلسا جلوس گهڻا ڪندا هئا ۽ انهيءَ ڪري جيلن جو منهن به ڏسڻو پين. هو سوراج تي شعر لکندو هو، ڪهاڻيون لکندو هو. سندس لکڻين ۾ ڏاڍي لاءِ نفرت هوندي هئي. انقلاب آڻڻ ۽ سوراج لاءِ قوم کي اپيل هوندي هئي. هو جڏهن جيل ويندو هو ته پويان سندس سائي شيام، موهن ۽ ڪملا وارا به ڪا نه ڪا ڳالهه ڪري گرفتار ٿي اچي جيل ۾ ملندا،

هئا. نيٺ سندن انهن ڪرشش هيٺ وچي هند کيو ۽ آخر سوراج مليو. پر انهن کي ڪهڙي خبر هئي ته جنهن سوراج لاءِ، جنهن آزادي لاءِ هو وڙهي رهيا آهن، سا کين نه ملندي. هن آزاديءَ ته کين هڪ ٻئي کان جدا ڪري ڇڏيو. هزارين سالن جي پراڻي تهذيب جا ائين ٻي دردي سان ٽڪرا ڪيا ويا، جن جو هنن کي خواب ۽ خيال ئي نه هو. پڪا پڪن سان گڏ رهندڙ هنن ڪان هميشه لاءِ موڪلائي رهيا هئا. ڳوٺ شهر سنسان ٿيڻ لڳا. اهي مندر ۽ مڙهيون جن مان گهنٽن ۽ سنکن جو آواز پيو ايندو هو، سي مندر ۽ مڙهيون خاموش ٿي ويا. زندگيءَ جي هر ڏک ۽ سک ۾ ساٿ ڏيندڙ سائي، صدين کان گڏ رهندڙ پاڙيسري ۽ منڙا منڙا دوست، هن انقلاب جي ڀيٽ چڙهي ويا.

هن کي ياد هئي اها رات، جنهن رات سندس ڏيهه جا منڙا سانگيئڙا پنهنجي جنم ڀوميءَ کي خيرآباد چئي رهيا هئا. ان رات هن پنهنجون آزادي ٿي لکيل سڀ لڪيون ساڙي ڇڏيون هيون. جنهن وقت سندس اهي لکيل ڪهاڻيون ۽ شعر جلي رهيا هئا، ان وقت کيس ائين محسوس ٿي رهيو هو ته باهه جا شعلا چڙهي سندس چتا (چکيا) جي آگ جا آهن. اها چتا پڻ تهذيبن جي گڏيل سيپتا جي هئي، جنهنکي مذهب جلائي ڇڏيو هو. سندس جيون ان جدائي ڪانپوءِ اڌورو هو. هو اديب

هو، هو شاعر هو، پر جڏهن انسان انسان جي رت جو پياسو هو، انسان مذهب جي نالي ۾ پنهنجن ڀائرن جو رت وهائي خوش ٿي رهيو هو ته، هي انهن دل ڏاريندڙ ڳالهين لئي ڪجهه به نه لکي سگهيو، پر گهٽي ڏيئي هو چپ نه رهي سگهيو. آخر سندس دل جا هزارين درد، اڌما ۽ احساس، جيڪي ٻاهر نڪرڻ لاءِ پاڻ پتوڙي رهيا هئا، سي هڪ ڏينهن دل جي گهراين مان ڦاٽ کائي ٻاهر نڪتا، پر انهن ٻاهر نڪري ٻاهه ٻاري ڇڏي. سرڪار سندس اهي ڳالهيون سهي نه سگهي ۽ کيس گرفتار ڪري جيل اماڻيو ويو. جيل ۾ پنجن سالن جي سختين سهڻ کان پوءِ کيس دل جي بيماري ٿي پيئي هئي، ان ڪري کيس جيل مان ڪڍي سندس ڳوٺ ۾ نظربند ڪيو ويو هو. انهن گذري ويل ڏينهڙن ۽ يادن سهاري هو پنهنجي زندگي گذاري رهيو هو.

هو ماضي جي يادن جي پنڌ مان نڪري آيو. هن اکيون کوليون ۽ هڪ ٿڌو ساهه ڀري وري اکيون بند ڪري ڇڏيون. هن سوچيو: ڪيڏا نه ڪلور ٿي ويا. مذهب جي نالي ۾ انسان ايترا ظلم ڪندو، سو ته ڪو سوچي به نٿي سگهيو. ڪنهن ٿي پاليو ته ڪو اهڙو ڏينهن به ايندو جڏهن انسان مذهبي جوش ۾ هڪ ٻئي جا دشمن ٿي پوندا. مذهب جي نالي ۾ انسان جو رت ته صدين کان وٺي وهندو آيو آهي، پر اها ڪنهنکي

خبر هئي ته هڪ ڏينهن مذهب انسان جي رت پيئڻ کان سواء ثقافتن، تهذيبن ۽ ٻولين کي به ٻوڙڪائڻ شروع ڪندو؟ هن سوچيو: انسان ڪيترو نه شريف آهي، اشرف المخلوقات جو کيس لقب مليل آهي، پر ساڳئي وقت انسان ڪيترو نه بي درد آهي! هي انسان مذهب جي عقيدي ۽ جنون ۾ هڪ ٻئي سان وڙهي ڪيتري نه بي دردي سان خون وهائي، رت جي خوفناڪ هولي کيڏي، ڪيترو نه خوش ٿين ٿا. انسان مذهبي جنون ۾ ڪيڏو نه ظلم ڪن ٿا. ٻين جي آزادي تي هٿ چراند ڪرڻ، ڌارين جي ملڪن جي ماڻهن کي غلام بڻائڻ، يا انهن عورتن کي پنهنجي ملڪ کڻي وڃي ٻانهيون بڻائڻ يا انهن عورتن جي عصمت سان کيڏي، وڏي فخر سان اهي انسان ڪنڌ کڻي هلن ٿا. انسان جي تاريخ مذهب جي نالي ۾ وهايل خون سان ڀري پيئي آهي. هن کي ان تاريخ کان سخت نفرت هئي، جا تاريخ قومن جي گناهن تي پردو وجهي، ظالمن ۽ قورن کي پنهنجو اڳوان ثابت ڪندي آهي. کيس هر ان ڳالهه کان نفرت هئي، جنهنجي ڪري انسان جو رت وهي!

هن جو دماغ سوچ جي ڄار ۾ ڦاسي، اڳتي وڌڻ جي طاقت نه ڏسي، منجهائنس ٻاهر نڪري آيو. هن جي اکين ۾ ڳوڙها هئا. هو سدائين خوشين جي ڳولا ۾ رهيو هو، پر کيس اهي خوشيون ڪڏهن به نه نصيب

ٿيون هيون، هن ڳوڙهن سان ڀريل اکيون کڻي سامهون ڏٺو. رات ڪافي گذري چڪي هئي. چانڊوڪي هر طرف پکڙيل هئي. هڪ طرف سرنهن جي ٻوڪ ته ٻئي طرف ڪڻڪ جي ٻوڪ، چنڊ جي روشنيءَ ۾ عجيب لڳي رهي هئي. ڪڻڪ جا سنگ چانڊوڪي ۾ ائين لڳي رهيا هئا، ڄڻ چانديءَ جا سنگ زمين مان ڦٽي ٻاهر نڪتا آهن! تيز هوا جا سيسرات کين هلائي رهيا هئا. پاسي کان واهيءَ ۾ ڪنول جا گل منهن ڪڍيو بيٺا هئا. هو اٿيو ۽ وڃي واهيءَ جي ڪناري تي ويٺو. هنکي ڪنول جا گل ڏاڍا وڻندا هئا. سندس دل چاهيو ته اهي گل ڇنان! پر هو اهي گل نه ڇني سگهيو.

ننڍي هوندي جيتوڻيڪ ڪملا کيس ڪنول جي گل پٽڻ لاءِ چوندي هئي، پر هو ڪڏهن به کيس گل ڇني نه ڏيندو هو، چوندو هو ته: ”مان اهو ڏسي سهي نٿو سگهان ته ڪو ٽاريءَ کان گل جدا ٿئي!“ هن هٿ وڌائي گلن کي ڇهيو ۽ وري پنهنجي جاءِ تي ويهي رهيو هو. چنڊ جو عڪس واهيءَ جي پرسڪون پاڻيءَ ۾ بيٺو هو، پر ڪڏهن ڪنهن وقت هوا جي زور تي ڪنهن لهر چنڊ جي شڪل کي پنهنجي آغوش ۾ ٿي لڪايو.

هن ٿي واهيءَ جي ڪناري، ساڳئي هنڌ تي هو ۽ سندس انقلابڻ ساٿي ڪملا ڪلاڪن جا ڪلاڪ ويهي ڳالهيون ڪندا هئا. جڏهن رات سندس ملڪ جا

جهانگيرڙا هتان لڏي لـڏي رهيا هئا، ان رات هـي
پنهنجون لکيل سڀ شيون ساڙي اچي هن ٿي هنڌ تي
وينو هو، هيءُ ساڳيو منظر ان رات بہ هـو. جنهن مهل
ڪملا ڪانئس موڪلائڻ آئي هئي، اُن وقت هـو چنڊ
جي عڪس تي هٿن سان پاڻي هٽي رهيو هو. ڪملا جو
عڪس پاڻيءَ ۾ چنڊ سان گڏ ڏسي هـن ڪنڌ پٺيان
ورايو هو تہ ڪملا سندس پٺيان بيٺي هئي. هـن ڪملا
کي ڏسي وري ڪٿي ڪنڌ هيٺ ڪيو. ڪملا چيو هو:

”ڇو منهن هيٺ ڪري ڇڏيئہ؟“

”بس ائين ئي.“ هن جواب ڏنو هوس.

”اسان صبح جو هتان هليا وينداسين،“ ڪملا چيو
هوس.

”ڪملا“ هن چيو هو، ”ڪملا، اسان هـي وقت
ڏسڻ لاءِ تہ جيلن ۾ ڪونہ ويا هئاسين! ڪملا مان ڇـا
ڪريان؟ منهنجو روح رڙيون ڪري ڄڻ جان مان نڪري
رهيو آهي. مـان اوهان کـان سواءِ ڪيئن رهندس؟
ڪيستائين اڪيلو ئي اڪيلو هـيءَ زندگي ڪاٽيندس؟
ڪملا زندگي ختم ٿي ويندي، جيڪڏهن اوهـان هليا
ويندا؟ توکي ياد آهي تہ تو موکي جيل ۾ چيو هو تہ:
اسين مذهبي ڇوت ڇات وساري، قوميت جي بنياد
تي گڏ رهي هڪ مثال قائم ڪنداسين. پوءِ اسانجو ايندڙ
نسل انهيءَ بنياد تي هڪ عظيم قوم ثابت ٿيندو. ڇـا

توکي اهي سڀ ڳالهيون وسري ويون؟"

ڪملا سندس اهي ڳالهيون ٻڌي جواب ڏنو هو، "تون نه هڪ ٿي سوال پرمونکان الائي گهڻا سوال پڇي ويو آهين. تون نه ڳالهائي به سگهين ٿو، مان نه ڳالهائي به نٿي سگهان، هي ڇا ٿي ويو؟ ڪهڙو ڏوهه ڪيوسين؟ اهڙا گنهگار به نه ناهيون، جو ايڏي وڏي سزا اسانکي ملي آهي. خير هاڻي ڇا ٿو ڪري سگهجي، پر اسان ڪوششون ڪيون آهن. اسان جنگ وڙهيا آهيون، پوءِ ڪٿي ان ۾ ناڪامياب ٿياسون، پر ايندڙ تاريخ نويس ان ڳالهه جو فيصلو ڪندو ته صحيح ڪير هو؟ اسين ته اهي نام نهاد، جن اسانجي ڪوشش کي ناڪامياب بنايو. گنهگار اسين ٿيا ڪي ٻيا؟" هن هڪ ٿڌو ساهه ڀريو ۽ چيو هو، "زندگيءَ ۾ ٿي هڪ ٻئي کان جيئري جدا ٿي ويندا سين، اهو نه ڪڏهن سوچيو به ڪو نه هوم. ننڍي هوندي مان توکي انهن ڪنول جي گلن کي ڇڪڻ لاءِ چوندي هيس ته اهو چئي انڪار ڪري ڇڏيندو هئين ته مان گل کي ٿاريءَ کان جدا ٿو ڪري سگهان، پر اڄ اسين ائين جدا ٿي ويندا سين، جيئن گل ٿاريءَ کان جدا ٿي ويندو آهي. هي وڻ ٽڻ، هي ٿڌيون ٿڌيون هوائون، هي ڳوٺ، شهر رستا ۽ منڙا ماڻهو اسين ڪيئن وساري سگهنداسين؟" ائين چئي هوءَ چپ ٿي ويئي هئي.

هن چيو هو، "ڪملا، الائي وري هيءَ رات ايندي نه ايندي؟ خبر ناهي زندگي ۾ ملي سگهون يا نه؟ الائي اسانجي وري ملاقات ٿيندي يا نه ٿيندي؟ پر ڪملا، مونکي يقين آهي ته پاڻ ضرور ملنداسون. هيءَ جدائي ختم ٿيندي، وري مينهن وسندا، وري بهار ايندي، وري ساڃيا سڪل وڻ ٻور جهليندا، رنل مارو ٽڙا پنهنجن ماڳن تي موٽندا، مان انتظار ڪندس ۽ اوستائين انتظار ڪندو رهندس، جيستائين منهنجي سر ۾ ساهه هوندو."

هن ڪملا جو هٿ پنهنجي هٿ ۾ جهلي چيو هو، "اسان گڏ رهياسين، گڏ راند يون ڪيڏيونسين ۽ گڏ مرنداسين." چند سندن ان ڳالهه جو رازدار بنجي ڪڪرن ۾ لڪي ويو هو. اُن رات هو ۽ ڪملا پره ڦٽي تائين هٿ هٿ ۾ ڏيو، اُلي ٿي وينا هئا. جڏهن ڪتين ڪر موڙڻ شروع ڪيا هئا، رات پنهنجو دم ٽوڙي پنهنجي شڪست جو اعلان ڪيو هو ۽ ڳوٺ جي ڪڪڙن بانگون ڏئي صبح جي اچڻ جو اعلان ڪيو هو ته ڪيس ڪملا چيو هو، "پره ڦٽي تي رهي آهي، هاڻي صبح ٿيندو ۽ پوءِ هميشه لاءِ هتان هليا وينداسين." اهي لفظ ٻڌي سندس دل ٻڏي ويئي هئي. کيس ائين محسوس ٿيو هو، ڄڻ ڪنهن سندس دل کي چنبي ۾ پڪڙي ڪنهن ويرانيءَ ۾ زور سان اُڇلائي ڦٽو ڪيو هو. هن چيو هو، "نه نه ڪملا، اڃا صبح نه ٿيو آهي

هيءَ نہ ڪاري رات آهي. پنهنجو صبح اڃا نہ ٿيو آهي. پنهنجو صبح هيءَ نہ آهي. پنهنجو صبح نہ ڪو ٻيو آهي. جڏهن اهو صبح ٿيندو تہ مان پڻ سمجهندس تہ هاڻي رات ختم ٿي آهي."

"اڇ، هاڻي مان وڃان ٿي." ڪملا چيو هو. هيءَ اٿيو هو ۽ ٽڪ ٽڪ قدمن سان ساڻس هلڻ لڳو هو، پر اُٿڻ کان اڳ، هن ڪنول جا گل ٽاريءَ کان جدا ڪري ڪملا کي ڏنا هئا. صبح جي ٿڌڙي هير سامهون ٻنيءَ مان اچي ڪين لڳي رهي هئي. هن ٻنيءَ مان سرنهن جا گل پٽي، ڪملا جي وارن ۾ هنيا هئا ۽ چيو هو، "هي سڀ گل سنڀالي رکج، هي گل ڪڏهن بہ نہ سڪندا."

ڪملا پنهنجون ڪاريون ۽ وڏيون اکيون، جيڪي ڳوڙهن سان ڀريل هيون، تن سان ڪيس ڏسي چيو هو، "مونکي جدائيءَ جي ڏک نہ جلائي ڇڏيو آهي، پر ڪنهن ڪنهن وقت دل چئي رهي آهي تہ هيءَ اداسين جي گهڙي ۽ ڪاري رات ختم ٿيندي، مونکي انتظار ۾ صبح جا ڪرڻا نظر اچي رهيا آهن، هي ڏکن جا ڏولاوا ختم ٿيندا. اسين ايندا سين جڏهن سانوڻ جي مند ايندي ۽ مينهن وسي بس ٿيندا، ۽ چئني طرفن کان مٽيءَ جي وڻندڙ خوشبوءِ ڦهلجي ويندي تہ اسين ايندا سين، پاڻ ان ئي مند ۾ وري ملنداسين."

ائين چئي ڪملا سندس هٿ دٻايو هو.

هن ڪملا جو هٿ پنهنجي ڇپن تي رکي چيو هو، "وقت ضرور پلٽو کائيندو ڪملا، وقت ضرور پلٽو کائيندو، پاڻ ضرور ملنداسون."

پوءِ هو ۽ ڪملا ان ڏنگي ۽ ڦڏي پيچري تي چڙهيا هئا، جيڪو ڳوٺ ڏي ٿي ويو... هو ڪڪڙن جي بانگن ڏيڻ تي خيالن جي دنيا مان موٽي آيو. صبح ٿيڻ وارو هو، هو وڌيڪ ان هنڌ تي ويهي نه سگهيو. سندس دل چاهيو ٿي اڄ رڙيون ڪري ايترو روئي جو هيءَ زندگي ختم ٿي وڃي. گهڻو عرصو گذري چڪو هو، مينهن به وسندا هئا، بهار به ايندي هئي، پر ڪملا نه آئي سا نه آئي. زندگيءَ جو ايترو عرصو ائين گذري ويو جو خبر ئي نه پئي؟ هن کي هن زندگيءَ ۽ ڪائنات کان سخت نفرت ٿي رهي هئي. انسان جي سڄي زندگي اميدن ۽ آسري تي گذريو وڃي ٿي، پر اهي اميدون ۽ آسرا پورا نٿا ٿين. هن سوچيو: خدا به عجيب آهي، چون ٿا ته انسان جي هر خواهش پوري ڪري ٿو، ته پوءِ مون ڪهڙو ڏوهه ڪيو آهي، جو دل نه ٿاهي الس، پر ان دل جون خواهشون پوريون نٿو ڪري، هر خواهش وڏي خوبصورتي سان جنم وٺي ٿي، پر انجو انت تمام بري حالت ۾ ٿئي ٿو. خبر ناهي ڇو؟ الا! جيڪڏهن خبر هجي ها ته زندگي جي پڇاڙيءَ ۾ اهڙي حالت ٿيندي ته گهڻو اڳ ئي هن زندگي کي ختم ڪري ڇڏيان ها؟ ڪٿي ڳوليان. هن کي؟ ڪهڙي طرف وڃان؟ آخر صبح ڪڏهن ٿيندو؟ سچ جو سج ڪڏهن پنهنجون شاخون ڪيندو؟ ڇا زندگي ائين ئي ختم ٿي ويندي؟

پيچرو

ليکڪ: **ناصر مورائي** (سنڌ)

پيچري تان سائينداد ۽ ڏاڏو رڏنو، ڏاند ڳاڏيون سامان سان پريل انهن جي پٺيان مينهون، ڍڳيون ۽ ٻڪريون ڪاهيو وڃي رهيا هئا. سندن منهن لٽل، ڏڪارا، اکين ۾ پاڻي ڀٽي چلين، پريل مينهن وانگر، ساوڪي ۽ وانگر وسڻ لاءِ آئيون. جڏهن پيچرو پورو ڪيائون ته ڪنڌ ڪڍي گهوڙن کي ڏٺائون ۽ پوءِ پيچري کي. اهو پيچرو ڏاڏو ڏني جي زمين جي وچ مان لنگهندو هو. تورا کي ور وڪڙ نه ته سڌو ئي سڌو سنئون سنوانئون، پر واري شاخ تي بدل بندن جي پل تان تيندو، ڪٽڪ جي سونهري سنگن واريون پوکون لتاڙيندو هليو ويندو هو ۽ اچي لوڙ ڪندو هو انهن گهوڙن وٽ، جيڪي انهن ئي پوکن کي ڪيڙيندڙ هارين جا هئا. لانڍيون، چونئرا ۽ منهه. هر گهر جي آڏو مينهن، ڍڳين ۽ ٻڪرين جا وٿاڻ ۽ واڙيون هيون. گهرن جي چوڌاري مٽس ڏيڍ جيڏا لوڙها هئا. سيني جا گهر سهڻين گهٽين سان سٽيءَ سڳي وانگر ٽوپيا پيا هئا. ۽ انهن گهوڙن کي وري اهو پيچرو سندن زمينن سان زنجير جي ڪڙين وانگر ڳنڍيو ڇڏي. نه فقط انهن گهرن کي، پر انهن سڀاجهڙن هارين کي ۽ انهن جي دلين کي به انهن سر سبز کيتن سان ڳنڍيو

ڇڏي. دل مان شاهه شريان وانگر پنهنجو رت سڀ ڏيئي انهن مان اناج اپائيندا هئا. ڪيتري وقت کان هو اتي آباد هئا، ان جي خبر ڪين ٻه ڪانه هئي. وليداد جو سيني ۾ پريو مڙس هو، اکين مٿان اڇا پرون، ٻانهن جو ماس لڙڪيل، لٺ تي هلندو هو، سو ٻه چوندو هو ته ”آءٌ ڇوڪري سان انهن گهٽين ۾ ڪيڏيو آهيان ۽ ان پيڙهي تان ماني مٽي تي کٽي ابي جي ٻنيءَ تي ويو آهيان.“ ان پيڙهي جي حياتي سندن وجود سان گڏ شروع ٿي ۽ هو سڀ ان پيڙهي کي پيار ڪندا هئا.

شام جو سج لهڻ مهل ان پيڙهي تان، ڏاندن کي ٻاجارين پاتل، هر جي چوني ٻاجاريءَ جي وچ تي اٽڪيل، رسا هٿن ۾ ڪري گهرڙن جي موٽندا هئا. ننڍا ٻار، ٻڪرين واريو لنگهندا هئا. ڳڀرو جوان، ٻوٽيندي مان آواز آلاپيندا، مينهون موٽايو ايندا هئا. نوجوان نينگرين گاهه جون ڀريون مٿن تي رکيو، پنهنجي من جي محبوبن جا ويچار ويچاريندين ان پيڙهي تان گهرن ڏي موٽنديون هيون. ڏاڏو ڏنو ٻه ان پيڙهي تان خوش خوش ٿيو لنگهندو هو. پيڙهي جي ٻنهي طرفين سندس ٻنيون هيون. انهن سر سبز کيتن جي وچان پڌاريل پيڙهي تان ڏاند گاڏيءَ تي چڙهيو، ڪن تي هٿ رکيو لوڙ ٿو ڳائيندو پيو ايندو هو، مڙس پيو ٽڙندو هو. ڀلا خوش ٻه ڇونه ٿئي، ان پيار جي پالوت ۾ جو ڀريون ڇڪو ڪيس ملندو هو. سڀ ڳوٺاڻا ان پيڙهي کي پيار ڪندا هئا،

۽ وري اهو پيڃرو سندس ملڪيت هو، ان ڪري هو قوليو نہ سمائبو هو. ڳاڙيءَ وانگر سارنگ کي لنواريندو اچي گهر ٻهڪندو هو. ڏاندن کي ڇوڙي، انهنجي پڃن تي هٿڙا گهمائيندو، ڀهرن تي ٻڌي اچي وهندو هو، نہ پڻس ٻہ ٻوٽيندو، وڄائيندو ميهون موٽايو اچي وٿاڻ تي ٻڌندو هو. پٽ کي ڏسي دل وڏي ٿي ويندي هُئس، اکيون پيٺون ٺرنديس. پڻس رب رکيو ٻہ اچي جوان ٿيو هو، ڏاڙهيءَ جي ريکه، مڇن جي ساول. بدن پريل، آواز گهگهو.

هڪ ڏينهن نہ ان پيڃري تي سائينداد جي ڏيءَ نوران سان ڳالهائيندو ٻہ ڏٺو هئائينس. ۽ پڻس جي ٻوٽيندي مان نڪتل آلاپ نہ هيڪاري پڪ ڏياريس. پاڻ ٻہ تہ انهيءَ ٿي وهيءَ ۾ جڏهن ساران سان اکيون اڙايون هئائين، تہ اهو ٻوٽيندو ئي هو، جو سندس دل جو آواز ساران تائين پهچائيندو هو. ۽ اڄ ساران، رب رکيي ۽ حليمان کي وٽس نشانيءَ طور ڇڏي، ڪانئس هميشه لاءِ موڪلائي ويئي هئي. ڌيٺس حليمان ٻہ اچي جوان ٿي هئي، مڙس کي بار لاهڻو هو، ٻہ چار پاڻ برادريءَ جا گڏ ڪري، لڙي ويو سائينداد وٽ. ڳالهيون هليون، سائينداد چيس، "ادا مان پاڻ لو وٽ اچڻ وارو هوس، منهنجي پٽ جانب کي پنهنجي فرزنديءَ ۾ قبول ڪر." هو ڏاڍو خوش ٿيو، هڪ ڪلهي لهڻ هڪ ڪلهي چڙهڻ، ويتر جو ڌيءَ جو ٻہ راضپو هئس، مڙس خوشيءَ ۾ ڪٿو

ٿي ماپيو. ڏيءَ پٽ جو، هڪ ئي وقت ٽـي وهاڻ ۽
ڪيائين سو اڇي ٽيس خيال ته ڪو ٻرامو ڪجي، پـر
پئسو هٿ نه گهٽ. سائينداد صلاح ڏنس ته "سيٺ چوئٿرام
ٽ، جنهنکي هوءَ ان وڪڻندا هئا، هلجي ۽ ڪجهه پئسا
ار وٺجن." سيٺ ان شرط تي ٽي ٽي هزار رپيا قرض
ڏنا ته زمينون گروي رکن. مڙسن کي هو ڇنڊ جو شوق،
سو زمينون گروي رکي پئسا وٺي آيا. سيٺ ٺڳي ڪري
ڪاغذن دستاويز لکائي ورتا، جنهن ۾ زمين جو وڪرو
ڄاڻايو ويو. هنن کي جڏهن سيٺ جي ان ٺڳيءَ جي
خبر پيئي، تڏهن ڏاڍي ڏک ڏوڙ ڪيائون، پـر ورين
ڪي به ڪين. سرڪار هئي انگريزن جي، ملڪ ۾ ظالم،
ڪاموراشاهي سو واڻئي پئسا ڏيئي سب آفيسر ليپي ڇڏيا
هئا. جواب اهو ملندو هو ته "توهانکي هاري هئڻ جو
حق آهي، پر زمين جو مالڪ سيٺ آهي." منهي بـه
مات، منهي به مات ڪري اچي ويٺا. وقت گذرندو رهيو،
اٺن سالن ۾ ڏاتر ڏني ۽ سائينداد حساب لڳايو ته هنن
پنهنجو قرض چڪائي پورو ڪيو هو. پر واڻيو ظلم ڪري
زمين ڦٻايو ويٺو هو.

نيٺ ورهاڱو ٿيو ۽ هي ڏاڍا سرها ٿيا. پاڪستان ٿيو
سي آزاد ٿيا ۽ انگريزن جي غلاميءَ جو ڳٽ لٿو. هنن
ن کي حق مليو، زمين سان ته هنن جو ساهه هو.
ن غلطيءَ ڪري واڻئي کي ٺڳيءَ جو وجهه مليو
پر هاڻي ته انصاف ۽ آزادي آهي، برابري ۽ هڪجهڙائي.

هنن زمينن تي سيني کي رهڻ جو حق آهي، سڀ سڪيا هئا پر... پر نتيجو اهو نڪتو، جو اهڙا زمين وارا، جي ڪالي هئڻ سبب ڪليم ۾ نون وارثن کي مليون ۽ نوان وارث هنن سان اهڙو هليا، جو اڄ ٻنهي لاچار ٿي، هو هاريپ تان همت ڪٽي لڏي نڪتا!

اڄ اُن ٿي ٻيڙي تان، نهايت سست رفتار سان هنن ڳوٺاڻن جو غريب لڏو وڃي رهيو هو. سڀ جي اڳڙو سائينداد ۽ ڏاڙ ڏنو هئا. ايندي جو فڪر، هاڻي ڇا ڪجي! بک ۽ بيڪاري، وڃي سو وڃي ڪيڏانهن! اکين ۾ پاڻي ڀريل، ڇلڪڻ لڳي، پر ڳوڙها پي ٿي ويا. ٻيڙو پورو ٿيو، سيني جا ڪنڌ ڳوڻ ڏي ڪجي ويا. سائينداد جي زال حليما ڏک ۽ لوڪ ڀريل ٽموني چين، ”ٻنيون ۽ ونيون مڙسن نہ وڃايون آهن.“ ننهن چين، ”جنهنکي مردن وانگر ٻچائي نہ سگهيو، انهيءَ لاءِ زالن وانگر روئڻ جو ضرور......؟“ مڙسن کي ڄڻني هئي پڇي وڌو، ڳوڙها جڻ پي ويا. اکين ۾ هڪ چمڪ اڀري آئي. منهن جو رنگ ڳاڙهو جهڙو لعل، ڏاندن جي رسن کي موڙي وري بہ واپس وريا....

Printed at Kutub Printers & Publishers Ltd., M.A. Jinnah Road, Karachi-2 and Published by Nabi Bux Khoso from the Liberation Publications, 19-Saeed Mansions, Bilimoria Street, Mcleod Road Karachi.

پڙهندڙ نسُل . پَ نَ

The Reading Generation

1960 جي ڏهاڪي ۾ عبدالله حسين ” اُداس نسلين“ نالي ڪتاب لکيو. 70 واري ڏهاڪي ۾ وري ماڻڪَ ”لُڙهندڙ نَسُل“ نالي ڪتاب لکي پنهنجي دورَ جي عڪاسي ڪرڻ جي ڪوشش ڪئي. امداد حُسينيءَ وري 70 واري ڏهاڪي ۾ ئي لکيو:

انڌي ماءُ ڄڻيندي آهي اونڌا سونڌا ٻارَ
ايندڙ نسل سَمورو هوندو گونگا ٻوڙا ٻارَ

هر دور جي نوجوانن کي اُداس، لُڙهندڙ، ڪَڙهندڙ، ڪُڙهندڙ، ٻرندڙ، چُرندڙ، ڪِرندڙ، اوسيئڙو ڪندڙُ، ياڙي، ڪاٺُو، ياڄوڪڙُ، ڪاوڙيل ۽ وِڙهندڙ نسلن سان منسوب ڪري سگھجي ٿو، پَر اسان اِنهن سڀني وِچان ”پڙهندڙ“ نسل جا ڳولائو آهيون. ڪتابن کي ڪاڳر تان کڻي ڪمپيوُٽر جي دنيا ۾ آڻڻ، ٻين لفظن ۾ برقي ڪتاب يعنيٰ e-books ناهي ورهائڻ جي وسيلي پڙهندڙ نسل کي وَڌڻ، ويجهَڻ ۽ هِڪَ ٻِئي کي ڳولي سَهڪاري تحريڪ جي رستي تي آڻِڻَ جي آسَ رکون ٿا.

پڑهندڙ نَسل (پَنَ) ڪا بہ تنظيمَ ناهي. اُنَ جو ڪو بہ صدر، عُهديدار يا پايو وِجهندڙ نہ آهي. جيڪڏهن ڪو بہ شخص اهڙي دعوىٰ ڪري ٿو تہ پَڪَ ڄاڻو تہ اُهو ڪُوڙو آهي. نہ ئي وري پَنَ جي نالي ڪي پئسا گڏ ڪيا ويندا. جيڪڏهن ڪو اهڙي ڪوشش ڪري ٿو تہ پَڪَ ڄاڻو تہ اُهو بہِ ڪُوڙو آهي.

جهڙيءَ طَرَح وڻن جا پَنَ ساوا، ڳاڙها، نيرا، پيلا يا ناسي هوندا آهن اَهڙيءَ طرح پڙهندڙ نَسُل وارا پَنَ بہ مختَلِف آهن ۽ هوندا. اُهي ساڳِئي ئي وقت اُداس ۽ پڙهندڙ، ٻَرندڙ ۽ پڙهندڙ، سُست ۽ پڙهندڙ يا وِڙهندڙ ۽ پڙهندڙ بہ ٿي سگهن ٿا. ٻين لفظن ۾پَنَ ڪا خُصوصيِ ۽ تالي لڳل ڪِلَب Exclusive Club نہ آهي.

ڪوشش اها هوندي تہ پَنَ جا سڀ ڪَم ڪار سَهڪاري ۽ رَضاڪار بنيادن تي ٿين، پر ممڪن آهي تہ ڪي ڪم اُجرتي بنيادن تي بہ ٿِين. اهڙي حالت ۾ پَنَ پاڻ هِڪَٻِئي جي مدد ڪَرڻ جي اُصولَ هيٺ ڏي وَٺُ ڪندا ۽ غيرتجارتي non-commercial رهندا. پَنَ پاران ڪتابن ڪي ڊِجيٽائِيز digitize ڪرڻ جي عَملَ مان ڪو بہ مالي فائدو يا نفعو حاصل ڪرڻ جي ڪوشش نہ ڪئي ويندي.

ڪتابن کي ڊِجيٽائِيز ڪرڻ کان پو ٻيو اهم مرحلو وِرهائڻ distribution جو ٿيندو. اِهو ڪم ڪرڻ وارن مان جيڪڏهن ڪو پيسا ڪمائي سگهي ٿو تہ ڀلي ڪمائي، رُڳو پَنَن سان اُن جو ڪو بہ لاڳاپو نہ هوندو.

ٻَنَن کي کُليل اکرن ۾ صلاح ڏجي ٿي تہ هو وَسَ پٽاندڙ وڏِ کان وَڏِ ڪتاب خريد ڪَري ڪتابن جي ليکڪَن، ڇپائيندڙن ۽ ڇاپيندڙن کي هِمٿائِن. پر ساڳِئي وقت عِلم حاصل ڪرڻ ۽ ڄاڻ کي ڦهلائڻ جي ڪوشش دوران ڪَنهن بہ رُڪاوٽَ کي نہ مڃن.

شيخ اَيازَ علمَ، ڄاڻ، سمجهہَ ۽ ڏاهپَ کي گيتَ، بيتَ، سِٽَ، پُڪارَ سان تَشبيهہ ڏيندي انهن سيني کي بَمن، گولين ۽ بارودَ جي مدِ مقابل بيهاريو آهي. اياز چوي ٿو تہ:

گيتَ بہِ ڄڻ گوريلا آهن، جي ويريءَ تي وار ڪَرن ٿا.

... ...

جِئن جِئن جاڙ وڌي ٿي جَڳَ ۾، هو ٻوليءَ جي آڙ ڇُپن ٿا؛
ريتيءَ تي راتاها ڪن ٿا، موٽي مَنجهہِ پهاڙ ڇُپن ٿا؛

... ...

ڪالهہَ هُيا جي سُرخ گُلن جيئن، اڄڪلهہ نيلا پيلا آهن؛
گيتَ بہِ ڄڻ گوريلا آهن........

... ...

هي بيتُ اَٿي، هي بَم- گولو،
جيڪي بہ ڪٽين، جيڪي بہ ڪٽين!
مون لاءِ ٻنهي ۾ فَرَقُ نہ آ، هي بيتُ بہ بَمَ جو ساٿي آ،
جنهن رِڻَ ۾ رات ڪَيا راڙا، تنهن هَڏَ ۽ چَمَ جو ساٿي آ ـ

اِن حسابَ سان اڄڪلهہ ڪتابن کي پاڙَ تي اِهو سوچي مَڙهڻ تہ "هاڻي ويڙهہ ۽ عمل جو دور آهي، اُن ڪري پڙهڻ تي وقت نہ وڃايو" ناداني‌ءَ جي نشاني آهي.

پَنَن جو پڙهڻ عام ڪِتابي ڪيڙن وانگر رُڳو نِصابي ڪتابن تائين محدود نہ هوندو. رڳو نصابي ڪتابن ۾ پاڻ کي قيد ڪري ڇڏڻ سان سماج ۽ سماجي حالتن تان نظر ڪِجي ويندي ۽ نتيجي طور سماجي ۽ حڪومتي پاليسيون policies اٽڪجاڻن ۽ نادانن جي هٿن ۾ رهنديون. پَنَ نِصابي ڪتابن سان گڏوگڏ ادبي، تاريخي، سياسي، سماجي، اقتصادي، سائنسي ۽ ٻين ڪتابن کي پڙهي سماجي حالتن کي بهتر بنائڻ جي ڪوشش ڪندا.

پڙهندڙ نَسُل جا پَنَ سيني کي **چو، چالاءِ ۽ ڪيئن** جهڙن سوالن کي هر بَيانَ تي لاڳو ڪرڻ جي ڪوشَ ڏين ٿا ۽ انهن تي ويچار ڪرڻ سان گڏ جوابَ ڳولڻ کي نہ رڳو پنهنجو حق، پر فرض ۽ اٽٽر گهرج unavoidable necessity سمجهندي ڪتابن کي پاڻ پڙهڻ ۽ وڌ کان وڌ ماڻهن تائين پهچائڻ جي ڪوشش جديد ترين طريقن وسيلي ڪرڻ جو ويچار رکن ٿا.

توهان بہ پڙهڻَ، پڙهائڻ ۽ ڦهلائڻ جي اِن سهڪاري تحريڪ ۾ شامل ٿي سگهو ٿا. بَس پنهنجي اوسي پاسي ۾ ڏِسو، هر قسم جا ڳاڙها توڙي نيرا، ساوا توڙي پيلا پن ضرور نظر اچي ويندا.

وڻ وڻ کي مون ڀاڪي پائي چيو تہ ”منهنجا ياءُ
پهتو منهنجي من ۾ تنهنجي پَنَ پَنَ جو پڙلاءُ“.
- اياز (ڪلهي پاتم ڪينرو)